

Сумський державний педагогічний університет імені А.С. Макаренка
Навчально-науковий інститут історії, права та міжнародних відносин
Кафедра історії України

Юдченко Юлія Леонідівна
РОЛЬ ОРГАНІВ НКВС-НКДБ В ОРГАНІЗАЦІЇ ПАРТИЗАНСЬКОГО
РУХУ В РОКИ РАДЯНСЬКО-НІМЕЦЬКОЇ ВІЙНИ (1941-1944 РР.)

Кваліфікаційна робота
за освітнім ступенем «Магістр»

Спеціальність: 014 Середня освіта (Історія)

Галузь знань: 01. Освіта/Педагогіка

Кваліфікаційна робота
на здобуття освітнього ступеню магістра

Науковий керівник:

_____ С. О. Авхутська
кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри історії України

« ____ » _____ 20__ року

Виконавець:

_____ Ю.Л. Юдченко

« ____ » _____ 20__ року

Суми 2021

ЗМІСТ

ВСТУП

РОЗДІЛ 1. ІСТОРИОГРАФІЯ ТА ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ДОСЛІДЖЕННЯ.....

РОЗДІЛ 2. СТАНОВЛЕННЯ ПАРТИЗАНСЬКОГО РУХУ НА ПОЧАТКУ
РАДЯНСЬКО-НІМЕЦЬКОЇ ВІНИ.....

РОЗДІЛ 3. СТВОРЕННЯ УПРАВЛІНСЬКИХ СТРУКТУР РУХУ ОПОРУ В
РОКИ РАДЯНСЬКО-НІМЕЦЬКОЇ ВІЙНИ.....

РОЗДІЛ 4. ОСНОВНІ НАПРЯМКИ УЧАСТІ ОРГАНІВ НКВС-НКДБ У
ПАРТИЗАНСЬКОМУ РУСІ.....

РОЗДІЛ 5. НЕГАТИВНІ РИСИ В ДІЯЛЬНОСТІ РУХУ ОПОРУ НА
ОКУПОВАНІЙ ТЕРИТОРІЇ УКРАЇНИ.....

ВИСНОВКИ.....

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ.....

ВСТУП

Актуальність теми. В українській та зарубіжній історіографії тема спротиву на окупованій території в роки радянсько-німецької війни розроблялося досить детально. Однак окремі аспекти даної теми залишалися мало вивченими. Мова йде про роль органів НКВС-НКВД в організації та діяльності партизанського руху в тилу військ Німеччини та її союзників на окупованій території України. Цьому заважало домінування окремих ідеологічних установок в історіографії радянської доби, закриті архіви спецслужб. Але останнім часом розпочалось переосмислення історії Опору, почали виявлятися негативні його сторони, пов'язані з крадіжками, насиллям, п'янством, мародерством, привласненням матеріальних цінностей.

Виходячи з вищенаведеного, **мета роботи** полягає у комплексному дослідженні ролі органів НКВС та НКДБ в організації партизанського руху на території України в роки радянсько-німецької війни.

Для реалізації означеної мети потрібно вирішити наступні **дослідницькі завдання:**

- проаналізувати сучасний рівень наукової розробки досліджувальної проблеми та її джерельну базу;
- висвітлити підготовку партизанських кадрів напередодні радянсько-німецької війни;
- дослідити початок партизанських дій після окупації України та участі в них представників органів державної безпеки;
- розглянути створення Центрального та Українського штабів партизанського руху;
- вивчити основні напрямки діяльності органів НКВС-НКДБ в русі опору на території окупованої України;
- з'ясувати негативні риси в діяльності партизанських підрозділів під керівництвом радянських спецслужб.

Хронологічні рамки роботи обумовлені метою і завданнями дослідження. Нижня межа пов'язана із 22 червнем 1941р. коли війська Німеччини напали на СРСР і в країні розгорнувся рух Опору. Верхня межа

пов'язана із 28 листопада 1944 р., коли Україна була визволена від іноземних загарбників і партизанські з'єднання влилися у військові частини радянської армії.

Об'єктом дослідження є партизанський рух, який розгорнувся на окупованій Україні під керівництвом органів державної безпеки.

Предметом дослідження є органи НКВС-НКДБ та їх роль в організації та діяльності партизанського руху в роки радянсько-німецької війни.

Методологічну основу роботи становлять принципи науковості, історизму, системності та об'єктивності, які дозволяють всебічно проаналізувати дану наукову проблематику.

Наукова новизна роботи полягає у тому, що в ній зроблену спробу подати цілісну та об'єктивну картину участі органів НКВС-НКДБ в організації партизанського руху на окупованій території України в роки радянсько-німецької війни.

Практичне значення роботи полягає у тому, що її основні положення та висновки можуть бути використані при викладанні уроків історії у загальноосвітній школі, гурткової роботи з історії.

Апробація результатів дослідження здійснено на п'яти конференціях різного рівня: V Міжнародній науковій конференції «Історико-краєзнавчі дослідження: традиції та інновації» (Суми, 11-12 листопада 2021 р.), IX Всеукраїнській науково-практичній конференції «Історико-філософські дослідження молодих учених» (22-23 квітня 2021 р.), Університетській Звітно-науковій конференції студентів та аспірантів «Освіта та наука -2021» (Київ, 06-09 квітня 2021 р.), Міжрегіональній онлайн-конференції «Сучасна освіта: проблеми, реалії та перспективи» (Миколаїв, 29 квітня 2021 р.), VIII Всеукраїнській науково-практичній конференції «Актуальні питання методики викладання суспільних та гуманітарних дисциплін в умовах розбудови сучасної школи» (25-26 березня 2021 р., м. Суми).

Публікації. З теми дослідження опубліковано 2 тези:

Юдченко Ю.Л. Національний склад українських партизанських формувань в роки радянсько-німецької війни (1941-1944 рр.). Матеріали ІХ Всеукраїнської науково-практичної конференції «Історико-філософські дослідження молодих учених» (22-23 квітня 2021 р.) сторінка 107-108.

Юдченко Ю.Л. Участь РУГШ РСЧА в партизанському русі на території України в роки німецько-радянської війни (1941-1943рр.). Матеріали V Міжнародної наукової конференції «Історико-краєзнавчі дослідження: традиції та інновації» (Суми, 11-12 листопада 2021 р.).

Робота складається із вступу, п'яти розділів, висновків, списку використаних джерел та літератури (70) позицій. Загальний обсяг роботи становить 74 сторінки.

РОЗДІЛ 1

ІСТОРИОГРАФІЯ ТА ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ДОСЛІДЖЕННЯ

Перші роботи, які були присвячені вивченню ролі органів НКВС-НКДБ, були опубліковані ще в радянську добу. Мова йде про праці В.М. Адріанова [3], А.М. Верховіна [8], Т.І. Гладков [12], [13], І.Я. Жученка [17], Є.А.Івлієва [21], В. Кісельова [25], В.І. Клокова [26], А.П.Коваленка [27], М.В.Ковалюк [28], І.Ф. Кураса [32], В.І. Кучера [33], А.І. Лукіна [34], Н.К. Маєвської [35], М.С. Пруднікова [50], [51], І.І.Слинька [56].

Вище перераховані автори монографій і статей, користуючись обмеженим допуском до радянських архівів, першими почали висвітлювати діяльність партизанських загонів та з'єднань, їх штабів і командування. При цьому вони також акцентували увагу на діяльності радянських спецслужб в організації руху Опору в тилу німецьких військ на окупованій території України. Попри ідеологічне забарвлення, праці тих авторів містять цікавий фактологічний матеріал.

З 1991 р. після розпаду СРСР і краху комуністичної системи та її ідеології, почали з'являтися праці нових дослідників із незалежних держав. Мова йде про Україну, Білорусь, та Російську Федерацію. Вони вже користувались відкритими фондами галузевих архівів радянських спецслужб і детально дослідили об'єктивну роль органів НКВС-НКДБ в організації партизанського руху на території України в роки радянсько-німецької війни. Вони також проаналізували діяльність відомих партизанських командирів: А.С. Ковпака, А.М. Сабурова, А.Ф. Федорова, М.І. Наумова, Я.І. Мельника, Д.М. Медведєва, В.А. Бегми, П.П. Вершигори, С.Ф. Малікова. Не залишився поза їх увагою і керівник Українського штабу партизанського руху, Т.А. Строкач. Мова йде про статті та монографії І.Г.Біласа [4], О.В. Вовка [5], Т.І. Вронської [1], А.В. Кепія, В.І. Лозицького [23], [24], Б.Л. Корогода, Т.І. Корогод [31], В.Е. Полякова [44], Н.М. Руденка [52], В.І. Сергійчука [55], А.С. Чайковського [68], Ю.І. Шаповала [69], А.В. Шевченка [70].

В сучасній білоруській історіографії з'явилися роботи В.І. Боярського [5], Е.А. Іоффе [22], М.В. Пінчука [41]. Вище перераховані науковці висвітлили

особливості партизанської війни на окупованій території Білорусії. Вони піддали критиці систему підготовки партизанських диверсійних груп, під керівництвом інструкторів із управління радянських спецслужб. Автори представлених вище монографій довели, що представники радянських спецслужб більше тероризували місцеве населення, ніж займалися диверсіями в тилу військ Вермахту [41, с. 30]. Зокрема, М.В.Пінчук відзначав, що штаби партизанського руху більше займалися координацією дій партизанських загонів, а все оперативне керівництво партизанами було покладено на 4-те управління НКВС [41, с. 32]. Автор також критично оцінює ділові якості С.А. Ковпака, який очолював Путивльський партизанський загін. М.В. Пінчук акцентує увагу на тому, що Ковпак лише бував на чолі загону, а оперативні завдання розроблялися командирами Червоної Армії та комісаром – чекістом Базимою [41, с.34]. У своїй монографії М.В. Пінчук також акцентував увагу на тому, що основним завданням спеціальних загонів НКВС в тилу ворога було нищити села, жителі яких відмовлялися допомагати радянським партизанам [41, с.37]. Е.Г. Іоффе у своїй монографії [22] дослідив дії німецьких спецслужб, які проводили роботу по протидії партизанським загонам на окупованій території СРСР.

Суттєвий внесок у розвиток даної проблематики зробили російські дослідники. Мова йде про роботи О.С. Гогуна [14], [15] А. Колпакіаді [29], А.Ю. Попова [46], [47], [48], [49], І.Г. Старінова [61]. Вище наведені автори змогли деталізувати основні напрямки розвідувальної і контррозвідувальної діяльності органів НКВС-НКДБ в партизанських загонах та з'єднаннях на окупованій території СРСР в період радянсько-німецької війни. Особливо слід звернути увагу на дослідження О.С. Гогуна, який у своїх працях акцентував увагу на негативні риси у діях партизанських загонів та їх командування. Мова йде про розбій, п'янство, насилля. Конфлікти між партизанськими загонами, та між окремими представниками партизанських з'єднань.

Свій внесок у розробку даної проблематики зробив професор Вісконсинського університету у США Дж. Амстронг [1], [2]. Вчений зібрав велику кількість матеріалів по партизанській війні, яка велась на окупованій

території Радянського Союзу. Мова йде про документи із раніше закритих архівів, донесення, розвідувальну інформацію із партизанських з'єднань, яка направлялася вищому військово-політичному керівництву країни на чолі з Й. Сталіним. Автор також розкрив чисельні аспекти стратегії і тактики партизанських формувань, що діяли на території України, Білорусії, на Орловщині, Смоленщині, в Ленінградській області Росії.

Джерельна база дослідження формувалася за допомогою вже введених в обіг архівних документів, які були опубліковані на сторінках різноманітних видань. Під час написання роботи, автор звернувся до таких опублікованих праць: «Від Полісся до Карпат. Карпатський рейд Сумського партизанського з'єднання під командуванням С.А.Ковпака (червень-вересень 1943 р.) очима учасників, мовою документів» - К., 2005 [9], «Законодавство воєнного часу (з 22 червня до 22 липня 1941)» М., 1941 (18), «Партизанський рух в роки Великої Вітчизняної війни. 1941-1945. Збірник документів та матеріалів.» - М., 1997 [39], «Партизанський рух на території Криму (1941-1942) Держ. Архів Автономної республіки Крим» - С., 2006 [40], «Прикордонні війська в роки Великої Вітчизняної війни. 1941 – 1945. Збірник документів та матеріалів» - М., 1968 [43], «Російський архів: велика Вітчизняна, СРСР та Польща: 1941-1945. До історії Військового союзу. Документи та матеріали» - М., 1994 [53], Радянська Україна в роки Великої Вітчизняної війни 1941-1945. Документи та матеріали ВЗТ.Т.2 Українська РСР в період докорінного перелому в ході Великої Вітчизняної війни (13 листопада 1942 – кінець 1943) к., 1980 [57], «СРСР – Польща. Механізми підкорення 1944-1949. Збірник документів» м., 1995 [58] «Створювати нестерпні умови для ворога й усіх його спільників...» Червоні партизани України 1941-1944: маловивчені сторінки історії. Документи і матеріали.» - К., 2006 [62], «Сумська область в період Великої Вітчизняної війни 1941-1945: Збірник документів та матеріалів» - к., 1988 [65], «ЧК-ГПУ-НКВД в Україні: особи, факти, документи» [69]. Документи, які були опубліковані на сторінках вище перерахованих видань, дають змогу детально опрацювати представлену до захисту тему магістерської роботи. Мова йде про постанови Державного комітету оборони, укази Президії Верховної Ради СРСР,

рішення ЦК ВКП(б), ЦК КП(б)У, які сприяли організації руху Опору на окупованій території України. В роботі також використані накази керівного складу НКВС та НКДБ стосовно організації партизанських загонів та їх подальшої діяльності. Мова йде про налагодження розвідувально-диверсійної та контррозвідувальної роботи. Не залишилося поза увагою автора роботи донесення до начальника Центрального штабу партизанського руху (ЦШПР) П.Пономаренка, голові ДКО СРСР Й.Сталіну про стан справ в партизанському русі на території України від 1 березня 1943 р. [66, с.246]. При написанні роботи також використані матеріали, наради представників УШПР та ЦК КП(б)У від 29 травня 1943 р. про недопущення випадків мародерства та насилля над місцевим населенням збоку окремих партизанських загонів [66, с.235].

Однією із складових джерельної бази дослідження є мемуарна література. Ще в радянську добу були опубліковані мемуари А.В. Брянського [6], І.З. Вергасова [7], А.М. Верховіна [8], Г.К. Жукова [16], І.Ф.Золотаря [20], Є.А. Івлєєва [21], Д.М. Медведєва [37], Т.А. Строкача [63]. Вище перераховані спогади мали певні недоліки. Написані в період існування СРСР, вони висвітлювали партизанську боротьбу в дусі пануючої тоді марксистсько-ленінської ідеології. Автори спогадів прикрашали участь партизан в русі Опору, випинали свої особливості, як активних організаторів таємної війни в тилу німецьких військ. На сторінках перерахованих вище мемуарів відсутня будь-яка критика партизанської боротьби. Але автори іноді приводили цікавий фактологічний матеріал, який був використаний в ході опрацювання даної теми магістерської роботи. Важливою складовою джерельної бази дослідження є довідникова література. Мова йде про видання «Україна партизанська. Партизанські формування та органи керівництва ними (1941-1945): науково-дослідницьке видання» - К.,2001 [66]. У Цьому виданні розкриваються питання організації на основні напрямки діяльності Українського штабу партизанського руху на чолі із заступником наркома внутрішніх справ УРСР Т.А. Строкачем. У цій книзі також представлені постанови нелегального ЦК КП(б)У про стан справ роботи партійних організацій України та про заходи щодо покращення

керівництва партизанським рухом від 10 грудня 1942 р.; про схвалення оперативного плану бойових дій партизанських загонів України на весняно-літній період 1943 р. та інші цікаві документи.

Таким чином, наявність достатньої кількості джерел та літератури дає змогу приступити до опрацювання представленої до захисту теми магістерської роботи.

РОЗДІЛ 2

СТАНОВЛЕННЯ ПАРТИЗАНСЬКОГО РУХУ НА ПОЧАТКУ РАДЯНСЬКО-НІМЕЦЬКОЇ ВІНИ.

Велика заслуга у підготовці партизанської війни належить військовому діячу М.В. Фрунзе, який сформував норми та умови ведення партизанських дій. М.В. Фрунзе писав наступне: «...засоби боротьби з технічною перевагою армії ми бачили в підготовці партизанської війни на території можливих театрів військових дій» [67, с. 22]. До 1933 року у стратегію Червоної Армії втілювалася ідея, що у майбутній війні «велика роль буде належати ... партизанським діям, для чого треба організувати і підготувати їх проведення в найширшому масштабі» [67, с. 23].

У відповідності з цими ідеями в 1924-1936 рр. велася підготовка до партизанської війни. Така підготовка включала наступне:

« - створення ретельно законспірованої і добре підготовленої мережі диверсійних груп і диверсантів одинаків в містах і на залізницях на захід від лінії укріплених районів;

- формування і всебічну підготовку маневрених партизанських загонів і груп, здатних діяти на незнайомій місцевості, в тому числі і за межами країни;

- перепідготовку командного складу, який мав досвід в партизанській боротьбі за часів Громадянської війни та підготовку деяких молодих командирів в спеціальних партизанських навчальних закладах;

- відпрацювання питань партизанської боротьби й боротьби з ворожими диверсійними групами на спеціальних та деяких загальновійськових навчаннях;

- відпрацювання маючих та створення нових технічних засобів боротьби найбільш придатних для застосування в партизанських діях;

- матеріально технічне забезпечення партизанських формувань [5, с. 51].

Наприкінці 20-х на початку 30-х років підготовка партизан проходила у спеціальних школах та навчальних пунктах. Одночасно навчалося не більше 12 чоловік. Всі мають псевдоніми.

Слід відзначити, що склад партизанських загонів був строкатий. Це були чоловіки віком від 45 років і старше, або молоді чоловіки, які були звільнені від

дійсної військової служби за станом здоров'я. навчалися і жінки віком від 20 до 40 років. Теоретичні завдання проводили 6 годин на добу, а практичні 8-10 годин на добу. Курси маскувалися під «збори кінологів», «семінари спеціалістів з бджільництва». На березі річки Дніпро та в Одесі проводилися курси «рибалок» у Поліссі – «лісівників»[2, с. 58]. Після навчання, починаючи з літа 1931 року на кожного підготовленого партизана готувався один, або декілька складів зі зброєю та вибухівкою.

Командири та комісари майбутніх партизанських бригад та загонів відбиралися із числа активних учасників партизанської боротьби в роки Громадянської війни. Начальники штабів командування із загальновійськових командирів. Підготовка партизан не обмежувалася короткотерміновими курсами. Поступово складалася і трьохступенева система навчання.

Перший етап включав заочну підготовку з терміном навчання 1 рік. Другий етап – підготовка командирів та спеціалістів на протязі 6 місяців. Третій етап - організація розвідувальних та диверсійних груп у загони на протязі місяця та організація груп у бригади на протязі 2 місяців[2, с. 59]. Починаючи з 1931 року почала проводитися закладка складів зі зброєю, боєприпасами, вибухівкою для партизан.

Наприкінці 20-х на початку 30-х років спеціальні органи ОПУ та 4-го управління Генерального штабу Червоної Армії готували кадри для партизанської боротьби з інших країн. Наприклад, на Україні готували партизанські кадри з числа поляків та румун, що емігрували з батьківщини. Кадри готували також з жителів районів, що були окуповані Польщею та Румунією. Готували невеличкі групи або одинаків. Підготовка цих груп здійснювалася в спецшколі ОДПУ УРСР у Куп'янську та на курсах розвід відділу Українського військового округу у Києві та Одесі[2, с. 60].

Звертає на себе увагу той факт, що цей контингент навчався диверсійної роботи по лінії Комінтерну. Іноземців готували по особливих програмах з урахуванням особливостей країни де їм планувалося діяти. Досвід партизанської боротьби був ефективно використаний у ході національно-революційної війни в Іспанії. Одним із самих відомих випускників спецшкіл

був героєм війни в Іспанії генерал Вахтер (Кароль Свєрчевський). Тут також воювали чекісти – майбутні комісари партизанських формувань в роки радянсько-німецької війни: В.А. Ваупшасов, М.А. Прокопюк, А. М. Рапцевич та ін..

До 1 січня 1930 року у прикордонній смузі Південно-Західної залізниці у глибину до 200 км із особистого складу прикордонних військ та воєнізованої охорони залізниці були підготовлені 60 партизанських підривні команди загальною чисельністю 1400 чоловік. Аналогічна робота проводилась у Білоруському та Ленінградському військових округах. В Білоруській РСР було створено спеціальне бюро ДПУ. З 1930 по 1936 рр. було проведено цілу низку заходів по підготовці до партизанської боротьби. Так, уповноважений спеціальне бюро ДПУ Білорусії А.К. Спрогіс був начальником спеціальної школи, де навчалися майбутні партизани [5, с.58]. Якість підготовки партизанських формувань перевірялась на спеціальних та загальновійськових навчаннях. Для цього у 1932 року були проведені спеціальні маневри під Москвою. У них приймала участь дивізія особливого призначення радянських спецслужб, Вища школа прикордонників, академія та училища московського військового округу, партизани-парашутисти під командуванням С.А. Ваупшасова.

Партизанські групи приймали участь у загальновійськових навчаннях. Особливо цікавими були навчання восени 1932 року у Ленінградському військовому окрузі. У ньому приймали участь спецгрупи Ленінградського, Білоруського та Українського військових округів, близько 500 партизан, яких готували по лінії 4-го управління штабу Червоної Армії та ОДПУ[60, с. 17].

В ході навчання партизани переходили умовні «лінії фронту» наземним та повітряним шляхом. Умовний «ворог» проводив контр партизанські заходи. Особливо ефективно партизани діяли на залізничних шляхах. Але атаки партизан на штаби армій були не ефективними із-за пильної охорони.

Одну із партизанських груп очолив М.А. Прокопюк, майбутній Герой Радянського Союзу, який у роки радянсько-німецької війни був керівником оперативної групи НКВС «мисливець»[60, с. 34].

Велике значення для майбутньої партизанської війни мала підготовка та закладка таємних складів для матеріальних засобів в умовах майбутньої війни. Закладку тайників готували партизани під керівництвом інструкторів та спеціальних груп розвідників Українського військового округу ОДПУ УРСР, транспортних відділів ОДПУ на Південно-Західній залізниці. Загальна кількість матеріальних засобів на Україні та Бессарабії складала сотні тон. В окремих районах було закладено більше матеріальних цінностей, ніж отримали партизани за всі роки радянсько-німецької війни. Це в першу чергу стосувалося районів Олевська, Славути, Овруча, Коростена[48, с. 36].

Широко використовувалися нові досягнення у військовій техніці. Так, були сконструйовані вугільні міни, які партизани могли самостійно виготовити в тилу ворога. Такі міни в роки війни успішно використовувала група К. Заслонова, що діяла в Білорусії. Нажаль, більшість баз зі зброєю, боєприпасами, вибухівкою була знищена напередодні війни. В 1937-1938 роках була ліквідована і сама система підготовки партизанських кадрів. Головна причина цих подій була зміна у військовій доктрині Червоної Армії, яка вже не допускала війни на власній території.

Практично всі партизанські кадри були знищені в результаті репресій 1937-1938 рр. була ліквідована мережа шкіл для партизанів та реформовані партизанські загони та групи [60, с. 17].

Уціліли лише ті кадри, що прийняли участь у війні в Іспанії. Це були А.К. Спрогіс, С.А. Ваупшасов, М.А. Прокопюк, І.Г. Старінов та ряд інших. Про згорання роботи з підготовки партизанських кадрів свідчить доповідна, яку написав А.К. Спрогіс після того, як повернувся з Іспанії. На протязі року він не міг знайти використання своєму досвіду і знанням. А.К. Спрогіс писав наступне: «Близько восьми років я займався підбором людей для партизанських та диверсійних груп керуючи ними та безпосередньо беру участь в організації диверсій. На практичній роботі я зіткнувся з недооцінкою цієї роботи, неодноразовими випадками недобррозичливим ставленням до неї вищих керівників... робота «Д» вимагає, з мого погляду, серйозного покращення. Говорячи про це, я мою на увазі два заклади, які організовують її, а саме НКВД

(до 1937 та його особливий відділ, а потім 3-й відділ) та 5-й відділ Генерального штабу РККА (розвід управління)... ми звикли, що нашу працю цінують. Я не помилюсь якщо скажу, що цього не було ні в БРСР, але й на Україні та в Ленінграді. Наша робота почала вважатися другорядною. Працівники радянських спецслужб використовувалися не за прямим призначенням: виробництво об'єктів, арешти, конвоювання заарештованих, навантаження чергуваннями і тд.»[5, с. 62].

Таким чином, відмова від військової доктрини, яка передбачала можливість партизанської війни та скасування системи підготовки до неї, негативним чином відзначилася у початковий період радянсько-німецької війни. Реалії перших днів війни наглядно продемонстрували помилковість подібного підходу.

Програма всенародної боротьби в тилу німецько-фашистських військ була сформульована у директиві РНК СРСР і ЦК ВКП(б) «Партійним та радянським організаціям прифронтових зонах» від 29 червня. У цій директиві було сказано наступне «...в зайнятих ворогом районах створювати партизанські загони та диверсійні групи для боротьби з частинами ворожої армії, для розпалювання партизанської війни всюди, для підризу мостів, доріг, псування телефонного та телеграмного зв'язку, підпалювання складів і тд. В захоплених районах створювати нестерпні умови для ворога та всіх його спільників, переслідувати та знищувати їх на кожному кроці, зривати всі їх заходи. Для керівництва всією цією діяльністю завчасно під відповідальність перших секретарів обкомів і райкомів створювати з кращих людей надійні підпільні осередки і явочні квартири в кожному місті, районному центрі, робочому містечку, залізничній станції, в завгоспах та колгоспах» [39, с. 9].

3 липня 1941 року данна директива була оприлюднена Сталіним в його зверненні до радянського народу у якій він призивав до рішучих дій: «В зайнятих ворогом районах створювати партизанські загони, кінні та піші, необхідно створювати диверсійні групи для боротьби з частинами армії ворога, для розпалювання партизанської війни всюди для підризу доріг та мостів виведення з ладу телефонного та телеграмного зв'язку, знищення лісів,

складів, обозів. В районах, які були захоплені створювати нестерпні умови для ворога та всіх його посібників, переслідувати та знищувати їх на кожному кроці, зривати всі їх плани» [18, с. 8].

Після виступу І.В.Сталіна почало прискорюватися формування партизанських загонів та диверсійних груп без належної підготовки. Але на той момент не була сформульована їх першочергова задача: відсторонити ворожі війська від джерела постачання [61, с. 123]. На підставі постанови від 29 червня 1941 року 5 липня була створена Особлива група при НКВС СРСР. Одним із основних завдань даного підрозділу була організація партизанської боротьби в тилу ворога [64, с. 149].

Також почалось формування Особливої мотострілецької бригади особливого призначення радянських репресивних органів СРСР. Ця бригада ОМСБОП повинна була виконувати спеціальні завдання в тилу ворога. Розвиток подій призвів до того, що перед ОМСБОП було окреслено наступне завдання: «надавати всебічну допомогу для розвитку та розширення партизанського руху, створювати підпілля, згуртовувати патріотів в тилу ворога» [19, с. 4]. У ці скрутні часи для нашої країни вийшла також Постанова ЦК ВКП(б) «Про організацію боротьби в тилу німецьких військ», від 18 липня 1941 року. На основі даного документу формувалася нормативно-правова база партизанського руху. У постанові мова йшла про наступне: «.... Для забезпечення широкого розвитку партизанського руху в тилу ворога партійні організації повинні негайно організувати бойові дружини та диверсійні групи з числа учасників Громадянської війни, а також з тих товаришів, що вже проявили себе у винищувальних баталіях, в загонах народного ополчення, а також працівників НКВС , НКГБ та інших. Також необхідно, щоб до даних груп входили комсомольці та комуністи, які не задіюються в роботі підпілля. Партизанські загони та підпільні групи обов'язково мають бути забезпечені зброєю, боєприпасами, коштами, а також цінностями, для чого завчасно повинні бути в надійних місцях сховані необхідні запаси.

Необхідно також завчасно подбати про організацію зв'язку підпільних осередків і партизанських загонів з радянськими районами, для чого їх

забезпечити радіоапаратурою, використовувати ходоків, таємність та інше, а також забезпечити посилку та друкування на місцях листівок, лозунгів та газет» [48, с. 23].

З вересня 1941 року ЦК ВЛКСМ прийняв спеціальну постанову « Про мобілізацію комсомольців на службу у військах особливого призначення НКВД СРСР». На підставі цієї постанови в ОМСБОП прибуло 800 комсомольців з Москви та ряду інших областей країни [48, с. 17].

Слід зазначити, що представники органів державної безпеки приймали безпосередню участь в роботі Центрального та місцевих штабів партизанського руху. Так, у наказі ДКО СРСР про створення Центрального штабу партизанського руху (ЦШПР) від 30 травня 1942 року п'ять з шести керівників республік, фронтів та областей були чекістами [46, с. 48]. На підставі наказів ДКО будувалася робота партизанських загонів та органів, що контролювали їх діяльність. Так, наказ № 00189 від 5 вересня 1942 року « Про завдання партизанського руху», був особисто підписаний Сталіним. В наказі йшлося про, надання органам державної безпеки допомоги партизанському руху особливо в галузі агентурної розвідки [46, с. 49].

Звертає увагу на себе той факт, що радянський уряд потурбувався про сім'ї партизан. 11 листопада 1942 року вийшло розпорядження РНК СРСР № 21456 про розміщення в Ярославській області 1000 дітей партизан і 62 чоловіка дорослих членів сімей, що були евакуйовані з Брянських лісів [47, с. 19]. Велика кількість нормативних актів регламентувала участь органів державної безпеки у партизанському русі. Так, 20 листопада 1941 року вийшов наказ Президіуму Верховної Ради СРСР про об'єднання Народного комісаріату внутрішніх справ (НКВС) з Народним комісаріатом державної безпеки (НКДБ) в єдиний Народний комісаріат Внутрішніх справ (НКВС). Згідно указу Народним комісаром Внутрішніх справ був призначений Л.П. Берія, а його заступником В.М Меркулов [18, с. 22].

Згідно з постановами РНК СРСР і ЦКВКП(б) від 25 серпня 1941 року наказом НКВС СРСР № 001151 оперативні групи місцевих органів державної безпеки, що протидіяли парашутним десантам і диверсантам ворога, були

перетворені у 4-ті відділи НКВС-УНКВС прифронтових республік країв, областей та оперативно підпорядковані Особливій групі при НКВС СРСР. На 4-ті відділи були покладені наступні завдання: « повсякденне керування організаціями винищувальних батальйонів та диверсійних груп; організація зв'язку з партизанськими загонами та диверсійними групами, які знаходилися в тилу противника; організація агентурної та військової розвідки в районах ймовірної діяльності партизанських загонів та диверсійних груп, розвідки тилу противника й місць переправи партизанських загонів; вивчення настроїв місцевого населення та обстановки районів ймовірних дій партизанських загонів та груп» [43, с. 19]. Свої дії представники 4-го відділу повинні були координувати з особливими відділами радянських спецслужб, військовими командирами, радянськими та партійними керівниками.

Звертає на себе той факт, що при організації партизанського руху були знайдені недоліки, такі як: укомплектування загонів відбувалося наспіх, особистій склад не мав належного бойового досвіду, не знав місцевих умов, не володів зброєю. З бійців, яких посилали на завдання не було проведено достатнього інструктожа .

Важливим документом, який регламентував діяльність партизан, був наказ НКВС СРСР №07435 «Про організацію діяльності в тилу противника партизанських загонів, винищувальних та диверсійних груп» від 6 грудня 1941 року. В ньому було сформульовано завдання для диверсійної роботи: «диверсійні групи мають призначення – здійснювати систематичні підриви, підпали псування і руйнування на промислових підприємствах, електростанціях та залізничних дорогах в тилу ворога» [68, с. 22].

Таким чином, всі вищеперераховані нормативні документи отримали організації партизанського руху і регламентували участь в ньому органів радянських спецслужб. Одним із головних аспектів участі органів державної безпеки у партизанському русі була допомога чекістів партійним і радянським органам по підготовці кадрів. Вже 26 червня 1941 року на території Мінської, Московської та Вітебської області Білорусії органами держбезпеки було

створено 14 партизанських загонів у яких перебувало 1162 чоловіка. В їх складі було 539 співробітника НКДБ, 623 співробітники міліції та НКВС.

На території України органи державної безпеки з серпня 1941 по червень 1942 року сформували 778 партизанських загонів та 622 диверсійні групи, чисельність яких досягала 28754 чоловіка [68, с. 41]. Значну допомогу надавали партійним та державним органам на місцях створені оперативні групи Органів Державної безпеки. Вони наприкінці червня 1941 року об'єдналися в Особливу групу при наркомі НКВС. У жовтні 1941 року війська Особливої групи були переформовані в окрему мотострілецьку бригаду особливого призначення (ОМБОП) НКВС.

Кадри для партизанських загонів готували і спецшколи, які вели свою діяльність при підрозділах органів держбезпеки. 18 липня 1941 року при ЦК КП(б) Білорусії була організована партизанська школа під керівництвом І.Г. Старінова. Перший набір школи складався із 400 чоловіків. Чекісти Орловської області у серпні 1941 року організували спеціальну школу і підготували 500 диверсантів [3, с. 31]. Однією із важливих сторін участі чекістських органів у партизанському русі була робота по забезпеченню зв'язком з Великою землею. У перші місяці війни забезпечення зв'язком було великою проблемою, тому, що не вистачало радіостанцій. На Україні у перший рік війни тільки 1,4 % всіх партизанських формувань мали радіозв'язок з Великою землею. Зв'язок здійснювався за допомогою спеціальних кур'єрів, але їх діяльність у часи відступу Червоної Армії втрачали свою ефективність. При чому розвідувальна інформація втрачала свою цінність. Однак такий спосіб зв'язку у перший рік мали реальні умови для його виконання. Наприклад у Ленінградській області до 1 листопада 1941 року було направлено в тил ворога 57 зв'язківців, які встановили зв'язок з 24 партизанськими загонами [8, с. 77].

Однією з найголовніших умов, які забезпечували зв'язок з загонами партизан, було створення на лінії фронту обласними управліннями НКВС оперативних пунктів. На їх покладалися задачі по забезпечення зв'язками, проведення розвідки, переправлення партизанських загонів за лінію фронту. За 5 місяців 1941 року у тилowych районах Ленінградської області було сформовано

та відправлено за лінію фронту 287 партизанських загонів у яких налічувалось 11683 чоловіка [8, с. 78]. Із особового складу військ радянських репресивних органів було сформовано 15 загонів для ведення операцій в тилу ворога.

У партизанському русі приймали участь і окремі підрозділи прикордонних військ, які підпорядковувались НКВС. Особливо успішними були прикордонники на північній ділянці фронту. Так, начальник політвідділу прикордонних військ НКВС Мурманського округу старший батальйонний комісар Мазурковський 19 лютого 1941 року доповідав наступне у Політуправління військ НКВС: «... 17-та та 20-та окремі прикордонні підрозділи у взаємодії з частинами Червоної Армії та Північного військово-морського фронту ведуть оборону східного берега Кольського півострова. Зі складу 20-ї окремої прикордонної комендатури сформульований та направлений до 100-го окремого стрілецького прикордонного батальйону взвод для дій в тилу противника на мурманському напрямку... Добре провів бойову операцію старший лейтенант Лихушин. Групою, яка діяла з 25 по 26 жовтня, під час операції було знищено 19 землянок, 3 будинки в яких перебували солдати та офіцери (всього 150 чоловік), 8 вантажних машин, 4 мотоцикли, зруйнований міст через річку Титівка, зруйновано в декількох місцях телефонно-телеграмний зв'язок. Проте група також мала втрати: чотири чоловіки вбитими та один поранений... 5 листопада 1941 року одна рота з полку (82-й окремий прикордонний полк) під командуванням лейтенанта Сесоляника та старшого політрука Іванова діяла в тилу противника, знищила фінський кордон Рея-Несепки... Рота без втрат повернулась на 7-у заставу.

101-м відділенням прикордонного полку було вдало проведено бойову операцію, здійснено рейд в тилу противника на кондактском напрямі ...3-й батальйон 101-го відділення стрілецького прикордонному полку під керівництвом капітана Калашникова та старшого політрука Котова діяли в тилу противника з 22 вересня по 29 жовтня, здійснив декілька нападів на німецькі та фінські гарнізони та комунікації, пустив під укіс поїзд, що йшов з фронту в тил (30 вагонів), зруйнував 6 мостів, 3 автомашини, 15 ящиків з мінами, 6 ящиків з патронами, в бойових зіткненнях (головним чином з караулами, які охороняли

мости та дороги) батальйон знищив близько 30 солдат та офіцерів ворога. Дії батальйону в тилу ворога проходили в надзвичайно важких умовах. Знаходячись на відстані від своїх баз, бійці та командири на протязі п'яти днів не мали хліба та харчувались лише м'ясом без солі. Завдання, яке було поставлене перед батальйоном було виконано на відмінно»[43, с. 208].

Швидкий наступ німецьких військ змусив територіальні органи державної безпеки розпочати підготовку до організації партизанського руху у своїх регіонах. 1 вересня 1941 року для організації та керівництва партизанськими загонами у південно-західних районах Орловської області була створена оперативна група 4-го відділу Управління НКВС по Орловській області під керівництвом молодшого лейтенанта держбезпеки Дмитра Ємнотіна. Вже тоді на Орловщині були визначені райони базування партизанських загонів, підготовлені склади зі зброєю та продовольством. Не маючи зв'язку з Великою землею (з'явилась тільки у лютому 1942 року), партизанські загони, які очолювали чекісти, визволили 348 населених пунктів де проживало 170000 чоловік. Повністю були визволені Суземський та Новминський райони Орловської області [30, с. 97].

Але така ситуація складалась не всюди. Наприклад, на Україні з початку війни до літа 1942 року було підготовлено і залишено для дій у тилу ворога 2 партизанські полки, 1565 партизанських загонів, а до 10 червня 1942 року залишилося всього 110 загонів. У сформованих та перекинутих в тил ворога партизанських загонах вижило всього 7% чоловік [65, с. 47]. Так, на території Сумської області було сформовано 35 партизанських загонів із загальною кількістю 1451 чоловік. Для них було закладено 30 продовольчих баз і 30 баз зі зброєю [65, с. 94]. Проте, розгортання руху почалось з невдач. Під ударами окупантів, а також внаслідок відсутності достатнього досвіду мережа партизанських загонів і баз скоротилась. Одні загони розпались, інші були розгромлені фашистами, а деякі приєднались до діючої армії і відійшли з нею. Не завжди працівники НКВС проявляли себе на високому професійному та морально-психологічному рівні. Так, не вдалось організувати партизанські загони на території Роменського району Сумської області. Залишені для цієї

справи секретар Талалаївського району РК КП(б)У Г.М. Заїченко, голова виконкому Талалаївської районної ради Ф.І. Остапенко, начальник Роменського районного відділу НКВС Г.Д. Леонарчук були схоплені окупантами і 6 грудня 1941 року повішені в Ромнах [46, с. 117].

В Ульянівському районі були створені дві партизанські групи: на території Тернівської сільради (керівник НКВС Ф. Маслянка) і Миколаївської сільради (керівник сільради В. Кисленко). Перша група так нічого й не встигла зробити, бо була відразу видана ворогу своїм же командиром. Члени другої групи намагались дещо робити, частина їх загинула, решта була заарештована та страчена. Серед них: В. Кисленко, О. Докторов, П. Докторов, С. Кубрак, М. Кравчеко, В. Набока та ін.. [54, с. 118]. В урочищі Мориця (30 км від Глухова), почав свій бойовий шлях Глухівський партизанський загін під командою П.Л. Кульбаки (комісар О.П. Білявський). Формування Глухівського загону було непростим, спочатку стати партизанами виявили готовність 79 чоловік. Але коли прийшов час вирушати до лісу, частина почала шукати привід, щоб відрахуватися з загону. До лісу прибуло 54 чоловіки. Але і в цьому колективі бажаючих уникнути партизанського життя було немало. Командування навіть змушене було зібрати загін і поставити питання прямо: хто хоче піти з лісу, хай заявить про це і йде. Деякі заявити не наважились, а потайки, кинувши зброю, залишили загін. У звіті про роботу Глухівського підпільного РК КП(б)У за серпень 1941 року – вересень 1943 року зазначалось, що в тих умовах особливо морально нестійкими показали себе колишні працівники міліції та НКВС. Всі вони пішли з загону. Пішла і частина колишніх відповідальних працівників. Особовий склад загону скоротився до 22 чоловік [54, с. 122].

Щоб посилити внесок органів державної безпеки у розвиток партизанського руху 11 вересня 1941 року вийшла директива НКВС СРС «Про заходи стосовно партизанського руху», у якій керівникам прифронтових територіальних управлінь були визначені наступні дії:

1. Необхідно організувати роботу з розгортання партизанських дій в тилу ворога шляхом укріплення існуючих загонів, так і формування нових загонів та груп з місцевого населення.
2. В якості організаторів та керівників партизанських загонів виділяти ретельно відібраних, добре підготовлених та проінструктованих оперативних працівників, евакуюватися з території, яка була зайнята противником, знайомими з місцевими умовами, володіти необхідними зв'язками з населенням.
3. Командирами партизанських загонів почали назначати людей відданих, наполегливих, вольових. Попередити командирів партизанських загонів про необхідність поповнення кадрів в суворо індивідуальному порядку, попередньо перевіряючи чи не знаходиться дана особа в зв'язку з німецькими окупантами.
4. Продовжити відбір кращої частини бійців винищувальних батальйонів для партизанських дій, формувати партизанські загони і направляти їх для підривної роботи в тилу ворога.
5. Особливо ретельно підбирати склад для диверсійних груп. Крім відбору чесних, сміливих, і перевірених людей знайомих з технікою. При їх підготовці приділяти увагу як роботі з підривними і запальними засобами, так і виробництву розрахунків на руйнування, а так само вмінню оцінювати життєві частини "споруд і агрегатів"[66, с. 149].

Таким чином, досвід першого року війни вимагав кардинальних змін у партизанському русі, гостро ставив питання про організацію та управління ним, про органи найбільш ефективної участі в ньому органів державної безпеки СРСР.

Підводячи підсумки вивчення питання «Становлення партизанського руху та участі в ньому органів НКВС» можна зробити наступні висновки. До 1933 року у стратегію Червоної армії втілювалась ідея про значну роль партизанського руху у майбутній війні. У відповідності з цією доктриною велася підготовка до партизанської війни. Наприкінці 20-хх рр.- початок 30-хх

рр.. XX ст. підготовка майбутніх народних месників проходила у спеціальних школах та навчальних пунктах, де одночасно навчалось не більше 12 чоловік.

Слід відзначити, що підготовка партизан не обмежувалась короткотерміновими курсами. Поступово складалась трьохступенева система навчання. При цьому перший етап включав заочну підготовку з терміном навчання 1 рік. Другий етап – підготовка командирів та спеціалістів на протязі 6 років. Третій етап – організація розвідувальних та диверсійних груп в загони на протязі місяця та організація груп у бригади на протязі двох місяців.

Починаючи з 1931 року почалась проводитись закладка складів зі зброєю, боєприпасами, вибухівкою для партизан. До 1 січня 1930 року у прикордонній смузі Південно-Західної залізниці у глибину до 200 км з особистого складу прикордонних військ та воєнізованої охорони залізниці були підготовлені 60 партизанські підривні команди загальною чисельністю 1400 чоловік. Аналогічна робота була проведена у Білоруському та Ленінградському військових округах.

Звертає на себе той факт, що у Білорусії було створено спеціальне бюро ДПУ. З 1930 по 1936 року було проведено цілу низку заходів по підготовці до партизанської боротьби. Так, уповноважений Спецбюро ДПУ Білорусії А.К Спрогіс був начальником спеціальної школи, де готувалися майбутні партизани. Нажаль, в 1937-1938 року була ліквідована система підготовки партизанських кадрів та знищенні склади зі зброєю та боєприпасами, що готувалися для майбутньої боротьби в тилу ворога. Головною причиною таких дій, була зміна у військовій доктрині, яка вже не передбачала війни на власній території. Але ситуація кардинально змінилась 22 червня 1941 року, коли Німеччина та її союзники напали на СРСР. Вже 29 червня 1941 року вийшла директива РНК СРСР і ЦК ВКП(б) «Партійним та радянським організаціям прифронтових областей» у якій місцевим радянським і партійним органам було наказано негайно створити партизанські загони і диверсійні групи для боротьби з ворогом. З липня 1941 року ця директива була оприлюднена І. Сталіним в його зверненні до радянського народу. Після виступу голови уряду прискорилося формування партизанських загонів та диверсійних груп для

бойових дій у тилу німецьких військ. 18 липня 1941 року вийшла також постанова ЦК ВКП(б) «Про організацію боротьби в тилу німецьких військ» на підставі цього документу формувалася нормативно-правова база партизанського руху.

Ціла низка нормативних актів регламентувала участь органів державної безпеки в організації руху опору в тилу ворога. Так, 20 липня 1941 року вийшов Указ Президіуму Верховної Ради СРСР про об'єднання Народного комісаріату внутрішніх справ (НКВС) з Народним комісаріатом державної безпеки (НКДБ) в єдиний Народний комісаріат внутрішніх справ. Згідно цього документу Народним комісаром Внутрішніх справ був призначений Л.П. Берія, а його заступником В.М. Маркулов. Важливим документом, який сприяв організації партизанського руху, був наказ НКВС СРСР №07435 «Про організацію діяльності в тилу ворога партизанських загонів, винищувальних і диверсійних груп» від 6 грудня 1941 року.

Таким чином, радянським керівництвом були проведені всі необхідні заходи для організації руху опору на території, яку окупували війська Німеччини та союзних країн.

РОЗДІЛ 3

СТВОРЕННЯ УПРАВЛІНСЬКИХ СТРУКТУР РУХУ ОПОРУ В РОКИ РАДЯНСЬКО-НІМЕЦЬКОЇ ВІЙНИ

На початковому етапі війни органи державної безпеки змушені були займатися реорганізацією своїх структур з метою протидії спеціальним службам нацистської Німеччини та організації розвідувально-диверсійної роботи в тилу ворога. Для цього 5 липня 1941 року була створена Особлива група при наркоматі внутрішніх справ СРСР, яку очолив П.А. Судоплатов.

Особлива група НКВС СРСР повинна була робити наступне:
«розробка та проведення розвідувально-диверсійних операцій проти гітлерівської Німеччини та її стелітів;
організація підпілля та партизанської війни;
створення нелегальної агентурної сітки на окупованих територіях;
керування спеціальними радіограмами з німецької розвідки з ціллю дезінформації противника» [39, с.154].

Війська Особливої групи склалися з двох полків, які поділялися на батальйони, загони, спецгрупи. В липні-жовтні 1941 року ці підрозділи перебували у Підмосков'ї. Для особливого складу підрозділів було проведено навчання по спеціальним програмам. У цей період в тилу ворога були заслані перші загони Д. Медвеєва, А. Флегонтова, В.Зуєнко, Д. Кумаченко. 25 серпня 1941 року наказом НКВС СРСР оперативні групи місцевих органів держбезпеки були перетворені в 4-ті відділи НКВС-НКДБ прифронтових республік, країв, областей, які оперативно підпорядковувалися Особливій групі при НКВС СРСР. Перед 4-ми відділами ставилося наступне завдання:

«...повсякденній контроль за формуванням винищувальних батальйонів, партизанських загонів та диверсійних груп, керування їх бойовою діяльністю;
налагодження зв'язку з винищувальним батальйоном, які перейшли на положення партизанських загонів, а також з існуючими партизанськими загонами та диверсійними групами, які знаходилися в тилу противника;
організація агентурної та військової розвідки районів ймовірної діяльності партизанських загонів та диверсійних груп;

розвідка в тилу противника та місць можливої переправи партизанських загонів; забезпечення партизанських формувань зброєю та боєприпасами, а також провізією, одягом та іншим спорядженням»[39, с. 156].

З вересня 1941 року у зв'язку з ускладненням завдань, Особлива група була реорганізована в 2-й відділ НКВС СРСР. Начальником підрозділу залишився П.А. Судоплатов. Його замісниками були затверджені Л.І. Ейтінгон та В.А. Какучая. Перед 2-м відділом НКВС ставились наступні завдання:

«...формування у великих населених пунктах, які були захоплені ворогом нелегальних резидентур та забезпечення надійних зв'язків з ними;

Відновлення контактів з цінною перевіреною агентурою органів держбезпеки, які залишилися на тимчасово окупованій радянській території;

впровадження перевірених агентів у створюваних ворогами на захоплених територіях антирадянських організаціях, розвідувальні, контррозвідувальні, та адміністративні органи;

підбір та перекидання кваліфікованих агентів органів держбезпеки на окупованих ворогом територіях з ціллю їх подальшого проникнення на територію Німеччини та інших ворогуючих держав;

направлення в окуповані ворогом райони маршрутної агентури з розвідувальними та спеціальними завданнями;

підготовка та перекидання в тил ворога розвідувально-диверсійних груп та забезпечення надійного зв'язку з ними;

організація в районах, які знаходяться під загрозою вторгнення ворога, резидентур з числа відданих та перевірених на оперативній роботі осіб;

забезпечення розвідувально-диверсійних груп, поодиноких агентів, спеціальних кур'єрів зброєю, боєприпасами, продовольчими товарами, засобами зв'язку та відповідними документами» [39, с. 159].

У жовтні 1941 р. війська при Особливій групі радянських спецслужб були переформовані в ОМСБОП НКВС СРСР у складі двох мотострілецьких полків та спеціальними підрозділами (рота саперів, авторота, рота зв'язку та ін.). Перед цією бригадою ставились наступні завдання:

«...надання допомоги Червоній Армії засобами розвідувальної, диверсійної, воєнно-інженерної, та бойових дій; сприяння розвитку масового партизанського руху; дезорганізація фашистського тилу; виведення з ладу комунікацій ворога, ліній зв'язку та інших об'єктів; здійснення стратегічної, тактичної та агентурної розвідки; проведення контр розвідувальних операцій» [39, с. 160].

Керівництво ОМСБОП складалося з робітників держбезпеки командирів прикордонних та внутрішніх військ НКВС. Особливий склад підбирався із політичних емігрантів, з числа тих, хто воював в Іспанії, спортсменів, спеціалістів з іноземних мов. В ОМСБОП було біля 25 000 військовослужбовців, із них більше 2000 іноземців – німців, австрійців, поляків, чехів, болгар та румун. У бригаду вступали кращі радянські спортсмени, чемпіони з боксу, легкої атлетики - вони стали основою диверсійних формувань, що воювали з ворогом.

З липня по жовтень 1941 р. особлива спецгрупа ОМСБОП створила бази для дій бригади на території Гомельської, Брянської, Орловської областей. Перший великий диверсійний загін отримав ім'я «Митя» - по імені легендарного командира Д.М. Медведєва [37, с. 51]

Слід відзначити у тил ворога засилялися загони, які склалися з 30-50 чоловік. Пізніше вони почали поповнюватися за рахунок місцевого населення та військовослужбовців, що виходили з оточення. Так, загін «Неуловимые», який очолив М.С.Прудников, з 28 чоловік на початок літа 1944 р. складався з 3000 партизан [50, с.17]. Перекинуті до Смоленської області партизани для організації партизанського руху А.К.Флегонтов вже 16 серпня 1941 р. доповідав Судоплатову, про те, що у Смоленській області діє 4 партизанських загонах, чисельність яких складає 174 чоловіка [64, с.135].

18 січня 1942 р. для посилення розвідувально-диверсійної роботи в тилу ворога, 2-й відділ НКВС СРСР був реорганізований у 4-те управління НКВС СРСР. Начальником управління було призначено П.А. Судоплатова. Наказом НКВС СРСР від 20-го серпня 1942 р. заступником начальника 4-го управління було призначено старшого майора державної безпеки М.І. Ейтінгона.

Нове управління мало у штаті 113 чоловік. Структура 4-го управління НКВС біла наступна:

«... Керівництво

Секретаріат

Фінансова група

1-й відділ (Зарубіжний)

1 відділення (Європейське)

2 відділення (Африканське, Далекий схід)

3 відділення (близький схід, Туреччина, Іран, Афганістан, Арабські країни, середня Азія, Закавказзя)

4 відділення (робота з військовополоненими та інтернованими)

2-й відділ (територія СРСР, окуповані країни та загрози ворогів):

1 відділення (м. Москва та московська область)

2 відділення (УРСР Молдовська РСР, Кримська АРСР)

3 відділення (БРСР)

4 відділення (області РРФСР, Карело-Фінська РСР)

5 відділення (Литва)

6 відділення (Латвія)

7 відділення (Естонія)

8 відділення (вербовка спец агентури з числа з/к лагерів)

3-ій відділ

1 відділення (технічної підготовки)

2 відділення (підготовки)

3 відділення (матеріально-технічної підготовки)

4 відділ

1 відділення («Д»)

2 відділення («ТН»)

3 відділення (підготовки)

4 відділення (матеріально-технічне)

Окрема рота саперів

Штаб винищувальних та партизанських загонів (15 чоловік)

1-ше відділення (винищувальні батальйони)

2-ге відділення (партизанські загони) [, с. 12].

Що стосується самого 4-го управління то після розділу у квітні 1943 р. наркомату внутрішніх справ НКВС НКВД, воно було передано у структури державної безпеки. Управління проіснувало під тим же номером до 9-го жовтня 1946 р. коли було розформовано наказом МДБ №00447 [29, с. 13].

На 4-те управління призначалися вирішення наступних задач:

а) в області розвідувальної діяльності: збір та передача командування РККА розвід даних про дислокації ворога, чисельному складі, та озброєння його військових з'єднань і частин; про місця розташування штабів, аеродромів, складів, та баз з зброєю та боєприпасами, ГММ; будівництво оборонних споруд, вивчення тилових споруд, політичних та господарських заходів німецького командування і окупаційної адміністрації.

б) в області диверсійної діяльності: перешкоджання роботі залізничного і автомобільного транспорту, зрив регулярних перевозок у тилу ворога; виведення з ладу воєнних та промислових об'єктів, штабів, складів, та баз з озброєнням, ГММ, боєприпасів та іншого майна; порушення ліній зв'язку на залізничних , шосейних та ґрунтових дорогах, вузлів зв'язку та електростанцій у містах та інших об'єктах, які мають воєнно-господарське значення.

в) на території області контррозвідувальної діяльності (спільно з органами 2-го управління НКВД-НКГБ та воєнної контррозвідки: спорудження місць дислокації розвід-диверсійних та контррозвідувальних диверсійних органів та шкіл німецьких спецслужб, їх структури та чисельного складу, системи навчання агентів, шляхів їх проникнення в частини та з'єднання РККА, до партизанських загонів, та радянського тилу, виявлення ворожих агентів, підготовлених до закидання чи закинутих у радянський тил для проведення шпійонсько-диверсійної і терористичної діяльності, а також залишених в тилу радянських військ після відступу німецької армії, та встановлення способів зв'язку агентури ворога, для сприяння розкладання частин, які склалися з тих, що добровільно перейшли на сторону ворога, військовослужбовців РККА,

військовополонених і тих, кого мобілізували насильницькими діями, мешканців окупованих територій; огороження партизанських загонів від проникнення ворожої агентури [39, с. 161].

Аналіз документу свідчить, що задачі в галузі партизанської боротьби були суттєво звужені. Це було пов'язано з тим що керівництво партизанського руху стало предметом суперництва між представниками різних відомств держави. Ще в літку 1941 р. перший секретар ЦККП Білорусі П.К.Пономаренко розробив доповідну «До питання про становлення диверсійної роботи в тилу ворога». Ця доповідна була представлена І.В.Сталіну. Її зміст базувався на 3 місячному досвіді партизанської боротьби, який виявив, яку велику силу набуває диверсійна робота, особливо на комунікаціях. У документі йшла мова про те, що «систематичними диверсіями можна буде закрити рух на залізничних магістралях, нічний рух на автомобільних дорогах і зробити неможливим денний рух. Це змусить ворога зняти з фронту десятки дивізій на охорону комунікацій, які в кінцевому рахунку унеможливають диверсії, але не ліквідують їх» [45, с. 80]. Серед необхідних заходів щодо розвитку масової диверсійної роботи в тилу ворога були наступні:

«...організація мережі спеціальних шкіл для короткострокової підготовки партизан-диверсантів; перетворення диверсійної школи ЦК КП Білорусі в Центральну диверсійну школу; централізація керівництва партизанським рухом і диверсійної роботи в тилу ворога; участь фронтів в організації диверсійної роботи; підготовка диверсантів в прифронтових районах в 100-150 км від фронту; налаштування виробництва детонаторів уповільненої дії з діапазоном від 2 годин до 10 діб [45, с.81].

І.В.Сталін викликав до себе П.К. Пономаренко і мав з ним 2-х годинну бесіду з питань розвитку та керівництва партизанським рухом. Це питання підіймали всі ЦК республік, обкоми партії окупованих областей, військові ради фронтів. І робота по створенню штабів партизанського руху йшла високими темпами після узгодження питання з Головою ДКО і Верховним Головнокомандуючим І.В.Сталіним. Але раптово, наприкінці січня 1942 р., згідно рішення ДКО робота по створенню штабів партизанського руху було

призупинення. Відбулося це тому, що керівництво НКВС виступило проти утворення штабів. Зокрема, Л.П. Берія висловлював думку про неефективність партизанських диверсій. Він підкреслював, що такі дії під силу лише кваліфікованим диверсантам, а для їх підготовки та керівництва штабів не потрібно [45, с.85].

Звертає на себе увагу той факт, що реалії війни продемонстрували помилковість поглядів Л.Б. Берії та його прибічників. НКВС не могло повністю контролювати партизанський рух на окупованій території СРСР. Негайна необхідність в органах оперативного керівництва партизанського руху привела до того, що наприкінці травня 1942 р. ЦК ВКП(б) знову повернулося до питання про організацію Центрального та місцевих штабів партизанського руху. Пізніше, згідно рішення ДКО створювався Центральний штаб партизанського руху при Ставці Верховного Головнокомандування. Цим же рішенням були сформовані Український, Брянський, Західний, Калінінський, Ленінградський та Карело-Фінський штаби партизанського руху.

Очолювали штаби партизанського руху: П.К.Пономаренко (перший секретар ЦК Компартії Білорусі) – центральний штаб партизанського руху при Ставці Верховного Головнокомандування, Т.Л. Строкач (НКВС) – Український штаб партизанського руху, С.С.Бельченко (НКВС) – Західний, П.З. Калінін (другий секретар ЦК Компартії Білорусі) – Білоруський штаб партизанського руху, С.Я. Вершинін (НКВС) – Карело-Фінський штаб партизанського руху, М.М. Нікітін (секретар Ленінградського обкому партії) – Ленінградський штаб партизанського руху, А.П.Матвеев (перший секретар Орловського обкому партії) – Орловський (Брянський) штаб партизанського руху [39, с.86]. Створення представництв Центрального і республіканського штаб партизанського руху при військових радах фронтів та армій завершило утворення системи оперативного керівництва партизанським рухом.

Створення штабів, відзначав заступник Верховного Головнокомандуючого маршал Г.К.Жуков, дозволяю «направляти дії всіх сил партизанського руху в інтересах армії, координувати взаємодії, партизанських загонів з операціями фронтів» [16, с.375].

Слід відзначити, що діяльність кожного штабу мала певну специфіку. У відповідності з постановою ДКО СРСР Український штаб партизанського руху (УШПР) створювався, як фронтовий та міжфронтовий штаб, який підпорядковувався Центральному штабу партизанського руху (ЦШПР).

В оперативному відношенні, в питаннях комплектації кадрів і матеріально технічному забезпеченні – Військовій раді Південно-Західного напрямку. Першочерговим завданням УШПР було керівництво загонами народних месників у ближньому оперативному тилу ворога, війська якого були розташовані поряд з підрозділами Південно-Західного та Південного фронтів. Що у середині червня 1942 р. Наркомат оборони СРСР затвердив штатний склад штабу у кількості 63 чоловік. У відповідності з прийнятим документом структура УШПР включала командування та відділи – оперативний, розвідувально-інформаційний, зв'язку, підготовка партизанських кадрів, матеріально технічного забезпечення, а також відділків: фінансовий, таємний, шифрувальний, комендатура. При штабі в якості самостійних структурних підрозділів створювався радіовузол та школа підготовки кадрів. Начальником УШПР був затверджений заступник наркома внутрішніх справ УРСР Т.А. Строкач його заступниками стали секретар ЦК КП(б)У М.С. Співак та голова Військової ради Південно-Західного напрямку І.В. Віноградов [32, с.20]. Формування українського штабу почалося у Ворошиловграді. Основними джерелами відбору кандидатур в УШПР на той час були органи НКВС, відділи кадрів Південного і Південно-Західного фронтів, а потім Сталінградського фронту. Велика допомога була надана з боку Головного управління кадрів Наркомату СРСР та ЦК КП(б)У.

У другій половині червня 1942 р. НКВС УРСР направив у розпорядження начальника Українського штабу 31 співробітника, які пізніше стали відомими учасниками партизанського руху. Зокрема, це А.М.Мартинов, Я.І.Мельник, І.П. Череваш, П.Ф.Солоїд, І.В.Нирко, Я.Ф.Коротков, А.В.Прокопенко, П.І.Кононов, І.А.Тимофеев та ін.

Зі свого боку ЦК КП(б)У направив на роботу в УШПР заступника завідуючого відділом кадрів ЦК Л.П. Дрожжина, Раднарком УРСР – заступника

голови правління Укоопсоюзу С.Ф.Малікова [32,с.21]. 20 червня 1942 р. наказом начальника УШПР був затверджений особливий склад штабу у кількості 21 чоловіка. Начальником оперативного відділу було призначено А.М.Мартінова, розвідувально-інформативного – І.І.Уралова, зв'язку – Я.І.Мельника, підготовки кадрів – Л.П.Дрожжина, матеріально-технічного забезпечення --С.Ф.Малікова, фінансового відділення – К.І.Півеня. У відповідності з вказівками УШПР кордони оперативної діяльності УШПР поряд з територіями Південно-Західного та Південних фронтів, включала до себе також Західну Україну, Молдовську РСР [32, с.22].

Звертає на себе увагу той факт, що робота штабу проходила під контролем партійних органів. ЦК КП(б)У затверджував розроблені УШПР оперативні плани, плани бойових дій, окремих формувань, контролював їх виконання, розглядав і затверджував склади обласних оперативних груп і штабів, які посилялися за лінію фронту. У номенклатуру ЦК КП(б)У входили посади заступники начальника штабу, начальників відділів, їх старших помічників, начальників шкіл підготовки кадрів.

2 жовтня 1942 р. вийшла Постанова Політбюро ЦК ВКП(б) про створення нелегального ЦК КП(б)У. В його керівні органи увійшли також начальник УШПР Т.А. Строкач, його заступник М.С.Співак, командири та комісари великих партизанських формувань: С.А.Ковпак, П.Ф.Куманьок, С.В.Руднев, А.М. Сабуров, А.Ф. Федоров. [32, с.25]. У цей період на Україні діяли 833 партизанські загони, які налічували 27736 чоловік. В тилу ворога було залишено 1113 диверсійних груп у яких було 373 чоловіка, 605 винищувальних груп з загальною кількістю 1861 чоловік [68, с.104]

За допомогою ЦК КП(б)У до кінця 1942 р. завершилось укомплектування УШПР кадрами. Замісником начальника призначались: по зв'язку – секретар ЦК КП(б)У по електропромисловості та електростанціям П.А. Мацуї, по матеріально-технічному забезпеченню -- Нарком комунального господарства УРСР І.Т. Табулевич, начальником відділу матеріально-технічного забезпечення – заступник наркома промисловості будівельних матеріалів УРСР А.Ф. Шинкарев [32, с. 26].

Перемога Червоної Армії у Сталінградській битві та подальший наступ на захід, змусив радянське керівництво розпочати реорганізацію управління партизанським рухом. 7 березня 1943 р. ДКО СРСР розформував Центральний штаб партизанського руху. Керівництво діями народних месників були покладені на ЦК компартій союзних республік, обкоми, республіканські та обласні штаби. Реорганізація, яка була проведена вплинула на становище УШПР, якій підпорядковувався ЦК КП(б)У, а в оперативному відношенні – Ставці ВГК. ДКО також дозволив УШПР та БШПР мати на фронтах, що вели наступ у напрямку республік, своїх спеціальних представників.

У зв'язку з тим, що була проведена реорганізація УШПР розробив нову схему керівництва партизанськими силами і закріпив за ними зони бойових дій. Відповідальність за розвиток партизанського руху в коронах Сумської, Чернігівської, та Лівобережної частини Київської області було покладена на представництво УШПР при Військовій раді Воронежського фронту. В кордонах інших областей Лівобережної України - на представництво УШПР при військових радах Південно-Західного та Південного фронтів. При цьому рухом народних месників на території Правобережної України керував сам штаб [32,с.27]. Створення представництв УШПР при військових радах фронтів призвело до оформленню достатньо ефективної системи підпорядкування штабу фронтових і територіальних органів керівництва.

17 квітня 1943 р. Український штаб партизанського руху було відновлено. Але УШПР продовжував підпорядковуватись Ставці ВГП і ЦК КП(б)У. УШПР повинен був представляти центральному штабу інформацію про партизанський рух і становище на окупованій території України, оперативну та розвідувальну інформацію. У квітні 1943 р. були реорганізовані відділи у структурі УШПР і створені нові: інформації, технічний, медико-санітарний, шифрувальний, таємний. Станом на 16 червня 1943 р. структура УШПР включала командування та 13 відділів. Була введена нова посада заступника начальника штабу зі спеціальної техніки (диверсійної діяльності). УШПР підпорядковувався центральний радіовузол (Главрація) зі штатом 134 чоловіка, база постачання та авіабаза, де працювало 104 чоловіка, евакуаційний шпиталь,

шпиталь-санаторій, готель. Штат розгорнув бази аеродромного обслуговування у Липецьку, Гайвороні, Лебедині, Конотопі, а також на території Житомирської та Рівненської областей.

У систему штабу входили школи підготовки партизанських кадрів: Саратовська школа радистів, школа особливого призначення, де готували фахівців мінно-підривної справи. Після переїзду до Києва ці школи наприкінці червня 1944 р. були реорганізовані в об'єднану школу УШПР [32, с.28]. У штаті українського штабу значився і політвідділ. У подальшому на його базі відповідальні працівники ЦК КП(б)У, РНК УРСР, ЦК ЛКСМУ, УШПР створили групу, яка займалася розповсюдженням листівок та газет через населення окупованих територій.

20 квітня 1943 р. для проведення агітаційно-масової і пропагандистської роботи серед народних месників і населення окупованих територій, відділ пропаганди та агітації нелегального ЦК КП(б)У організував спеціальну групу у складі: Л.Х. Паламарчук (керівник), Л.І.Кухарченко, А.С.Малишко, І.І. Слінько, І.А.Цюпа, І.Д.Шевченко, А.Я. Шумарін та ін. [31, с.143]. На протязі 1942-1943 рр. було розроблено велику кількість документів нормативного характеру, в яких було регламентовано основні напрямки роботи структурних підрозділів УШПР, підвідомчих йому організацій та установ, права та обов'язки їх співробітників. Це стосувалося положення про відділи, інструкції начальнику обласного штабу партизанського руху про порядок підготовки та відправки у тил ворога загонів та диверсійних груп, а також обов'язки оперативних чергових по штабу штатних офіцерів та інше.

У зв'язку зі створенням нових відділів штатна чисельність УШПР у середині 1943 р. досягла 143 чоловіка. Посилився і кадровий потенціал штабу. У березні-квітні 1943 р. із УШПР прибули 15 досвідчених фахівців. Заступниками начальника УШПР були призначені полковник В.Ф.Соколов, Г.Г. Старінов, підполковник В.І. Гарбуз, начальником оперативного відділу – підполковник В.І. Бондарєв [24, с.145]

Слід помітити, що І.Г.Старінов був представником органів держбезпеки і відповідно керував діяльністю диверсійних груп. Після визволення Харкова,

туди 2 вересня 1943 р. прибула передова група штабу, а через деякий час перебазувався і сам УШПР. Після визволення Києва там розгорнула свою діяльність передова група штабу, на яку покладалися завдання розформування тих партизанських загонів, що вийшли у радянського тилу.

У листопаді-грудні 1943 р. УШПР була завершена передислокація до Києва. Це створило кращому розгортанню діяльності на завершальному етапі визволення України. Розташування штабу біля району бойових дій дозволило встановити якісний зв'язок з окремими партизанськими загонами, забезпечити взаємодію загонів народних месників з підрозділами Червоної Армії, налагодити матеріально-технічне постачання партизанських формувань [24, с.98]

У вересні-жовтні 1944 р. у зв'язку з повним визволенням території республіки від ворожих військ розформуванням значної кількості партизанських загонів, почалось поступове згортання діяльності УШПР. Вже у вересні 1944 р. було розформовано Молдавський відділ і представництво штабу при Військовій раді 3-го Українського фронту. У жовтні 1944 р. Т.А. Строкач наряду з посадою начальника УШПР був призначений заступником наркома внутрішніх справ УРСР [68, с.218]. В кінці 1943 р. почалося розформування партизанських з'єднань і загонів. При цьому в лави Червоної Армії було направлено 20210 чоловік, в органи НКВС - 2647 чоловік, в органи державної безпеки 1560 чоловік, на партійну та радянську роботу – 3000 чоловік, на лікування в шпиталі 354 чоловіка, в нові загони – 3396 чоловік. Відповідним органам та установам передавалося майно, і матеріальна база партизанських формувань [23, с.30].

Досвід діяльності штабів партизанського руху наглядно свідчив, що з моменту їх створення було вирішено багато проблем початкового періоду війни: досягнута необхідна координація дій партизанських формувань, вирішені організаційні та військово-технічні проблеми, забезпечений оперативний зв'язок з командуванням Червоної Армії. У вирішенні цих задач активну участь приймали радянські репресивні органи, які не тільки

допомагали роботі центральному, республіканському та місцевим штабам, але й приймали безпосередню участь в боях з німецькими загарбниками.

Звертає на себе увагу той факт, що 2 лютого 1943 р. Президіум Верховної Ради СРСР прийняв постанову про заснування медалі «Партизану Вітчизняної війни» першого та другого ступеня. У положенні по медаль було вказано наступне: «Медалью «Партизану Вітчизняної війни» першого ступеня нагороджуються партизани, начальницький склад партизанських загонів, організатори партизанського руху за особливі заслуги в справі організації партизанського руху, За відвагу і героїство і видатні успіхи в партизанській боротьбі за нашу Радянську Батьківщину в тилу німецько-фашистських загарбників.

Медалью «Партизану Вітчизняної війни» другого ступеня нагороджуються партизани, начальницький склад партизанських загонів і організатори партизанського руху за особисте, бойова відмінність у виконанні наказів і завдань командування, за активне сприяння в партизанській боротьбі проти німецько-фашистських загарбників.

Вручення медалі «Партизану Вітчизняної війни» першого і другого ступеня проводиться за уповноваженням Центрального штабу партизанського руху командирами партизанських загонів, де діють нагороджені» [39, с.281].

Підводячи підсумки вивчення питання «Створення управлінських структур руху опору в роки радянсько-німецької війни» можна зробити наступні висновки. На початковому етапі війни з Німеччиною та її союзниками органи державної безпеки почали реорганізацію своєї діяльності за метою протидії військам ворога та їх розвідувальним та контррозвідувальним службам. Для цього 5 липня 1941 р. була створена Особлива група при НКВС СРСР, яку очолив П.А. Судоплатов. 25 серпня 1941 р. оперативні групи місцевих органів державної безпеки були перетворені у 4-ті відділи НКВС-НКВБ прифронтових республік, країв, областей, які оперативно підпорядкувались Особливій групі при НКВС СРСР.

3 вересня 1941 р. у зв'язку з ускладненням завдань, що виникли в ході бойових дій з ворогом, проведення заходів розвідувального і

контррозвідувального характеру, Особлива група була реорганізована у 2-й відділ НКВС СРСР. Начальником підрозділу залишився П.А. Судоплатов, а його замісниками були призначені Л.І. Ейтінгон та В.А. Кокучая.

У жовтні 1941 р. війська при Особливій групі НКВС були переформовані в ОМСБОП НКВС СРСР. Керівництво бригади складалося із робітників державної безпеки, командирів прикордонних та внутрішніх військ НКВС. Особливий склад підбирався із політичних емігрантів, учасників громадянської війни в Іспанії, спортсменів, спеціалістів з іноземних мов. 18 січня 1942 р. для посилення розвідувально-диверсійної роботи в тилу ворога 2-й відділ НКВС СРСР був реорганізований у 4-те управління НКВС СРСР.

Таким чином, з липня 1941 р. по січень 1942 р. були створені необхідні управлінські структури НКВС, які були спрямовані для проведення диверсійно-розвідувальної та контррозвідувальної роботи в тилу ворога. При організації дій народних месників на окупованій території виникали труднощі, що були пов'язані із створенням партизанських штабів. Ця робота почалася ще влітку 1941 р., але була припинена наприкінці січня 1942 р. згідно з рішенням ДКО. Це сталося тому, що керівництво НКВС на чолі з Л.Б.Берією висловлювало думку про неефективність партизанських дій. Нарком НКВС підкреслював, що такі дії під силу лише професійним диверсантам для яких партизанські штаби не потрібні. Але реалії війни, негайна необхідність в оперативному керівництві партизанським рухом привела до того, що наприкінці травня 1942 р. ЦК ВКПБ знов повернувся до питання про організацію центральних та місцевих штабів. Пізніше, згідно рішення ДКО створювався центральний штаб партизанського руху при Ставці Верховного Головнокомандування. Були також сформовані Український, Брянський, Західний, Калінінський, Ленінградський, та Карело-Фінський штаби партизанського руху.

Звертає на себе увагу той факт, що переважна більшість керівництво штабів були кадровими працівниками НКВС. Так, наприклад, Український штаб партизанського руху очолював Т.Л. Строкач, який до цього був керівним

працівником НКВС. У другій половині червня 1942 р. НКВС УРСР направив у розпорядження штабу 31 співробітника, які пізніше стали відомими учасниками партизанського руху. Зокрема, це були Я.І.Мельник, І.П.Череваш, А.М.Мартинов, П.Ф.Солоїд, І.В.Нирко, Я.Ф.Коротков, І.А.Тимофеев.

У березні-квітні 1943 р. в Український штаб були направлені ЦШПР 15 досвідчених фахівців. Серед них був І.Т.Старінов, який представляв органи державної безпеки і був відомими фахівцем з розвідувально-диверсійної роботи.

Таким чином, можна констатувати той факт, що співробітники системи НКВС-НКДБ зіграли суттєву роль у становленні, організації, та керівництві партизанського руху не тільки на Україні але й в інших регіонах які були окуповані Німеччиною та її союзниками.

РОЗДІЛ 4

ОСНОВНІ НАПРЯМКИ УЧАСТІ ОРГАНІВ НКВС-НКДБ СРСР У ПАРТИЗАНСЬКОМУ РУСІ

У постанові ДКО СРСР від 30 травня 1942 року про організацію штабів партизанського руху та у наказі НКО СРСР від 5 вересня 1942 року «Про завдання партизанського руху» підкреслювалося, що одним найважливіших обов'язків народних месників було проведення безперервної розвідки для потреб Червоної Армії.

Відомий радянський воєначальник маршал Г.К. Жуков так оцінив значення розвідки: «Досвід військових довів, що розвідувальні дані та їх правильний аналіз повинні служити основою в оцінці обстановки, прийняття рішення і планування операції. Якщо розвідка не зуміла дати правильні зведення або якщо при їх аналізі допущені похибки, то і рішення всіх командно-штабних інстанцій неминуче піде по помилковому напрямку» [16, с.269]. Розвідувальні органи народних месників включали до себе: розвідувальний апарат, військову та агентурну розвідку, зв'язківців, засоби радіозв'язку та авіазв'язку.

Розвідувальний апарат займався аналізом отриманої інформації та її передачею в руки командуванню Червоної Армії. Військову розвідку проводили розвідувальні підрозділи, які це робили за допомогою захоплених полонених, різних документів, зразків зброї та військової техніки.

Агентурну розвідку здійснювала агентура партизанських загонів, яка упродовжувалась в організації та установи ворога, військові формування. Безпосередню роботу із партизанською агентурою виконували переважно співробітники органів державної безпеки. Пізніше, здобута розвідкою інформація, передавалася за допомогою зв'язківців, радіозв'язку, авіазв'язку. Центральним органом розвідки був розвідувальний відділ ЦШПР. Він керував діяльністю розвідвідділів республіканських та обласних штабів. Представники Центрального штабу направлялися до республіканських штабів, в тому числі двічі в БШПР – у вересні та листопаді 1943 року. Вже безпосередньо на місці представникам розвідки БШПР була надана практична допомога. УШПР провів

п'ятиденній семінар-інструктаж всіх начальників розвідувальних відділів, детально обговорена діяльність розвідувальних органів, вироблені основні напрямки цієї роботи у майбутньому [25, с. 41].

Головним розвідувально-інформаційним документом штабів партизанського руху були розвідувальні зведення, які у 1943 року випускалися один раз на 3-4 днів, а в 1944 року у зв'язку зі збільшенням об'єму інформації - один раз на 3 дні [25, с. 95].

19 квітня 1943 року НКО СРСР видав наказ «про поліпшення розвідувальної роботи партизанських загонів», у якому було поставлено завдання посилити розвідку, виходячи із зацікавлень Червоної Армії. При цьому народні месники повинні були робити ставку на агентуру, яка діяла в місцях, де було велике накопичення військ ворога. Виконуючи цей наказ розвідувальні органи Білорусії з квітня 1943 року до травня 1944 року довели чисельність агентів з 2 до 18 тис. чоловік [48, с. 102]. Розвідувальна мережа, яка підпорядковувалась УШПР, налічувала 3600 чоловік [32, с. 175]. Спеціальні розвідувальні групи, що були організовані партизанським з'єднанням А.М. Сабурова, С.Ф. Малікова, А.М. Грабчака, В.А. Бегми, І.А. Хитриченко, А.Ф. Федорова мали своїх агентів на 21 об'єкті, в тому числі у Києві, Житомирі, Рівно, Ніжині, Конотопі, Фастові, Ворожбі та інших населенні пунктах.

Контролюючи розвідку перший заступник УШПР майор державної безпеки С.С. Бельченко розробив низку спеціальних заходів, які сприяли налагоджуванню обліку агентури, розробки системи зв'язку з її представниками. План передбачав створення системи централізованого обліку агентури з веденням необхідного обліку. Агент повинен був написати відписку про співробітництво. Вона мала таку форму: «Я... добровільно зобов'язуюсь працювати над завданням командування партизанських загонів, всі завдання виконувати добросовісно, а також свою роботу та її методи нікому не розголошувати. Знаю, що за навмисне розголошення своєї роботи, як за зраду, я буду відповідати за законам воєнного часу, за що і розписуюсь»[39, с. 203].

Агентам, що діяли в окупаційних органах та установах, видавали посвідчення, в якому містилася інформація. Дана особа виконує завдання

партизан. На думку оперативних працівників, такі посвідчення повинні були захистити агентів після визволення радянських земель від репресій з боку каральних органів за співробітництво з Німцями.

Важливу роль в організації агентурної розвідки зіграли оперативні групи органів держбезпеки. Вони базувалися в розташуваннях партизанських з'єднаннях, що дозволяло цим підрозділам маскувати звою роботу. Таким чином, можна навести приклад, що оперативна група «Юрій» НКДБ СРСР дислокувалась при 1-й мінській партизанській бригаді. Спеціальна група «Кочубей» НКДБ СРСР – при штабі Борисівського зонального з'єднання [3, с. 34].

Слід відзначити, що така тактика була виправдана. У Полоцькому районі Вітебської області спецгрупа під командуванням А.І. Бабушкіна, що була розташована біля партизанської бригади ім. В.І. Леніна, зуміла виявити 3 німецькі розвідувальні школи, 4 каральних формування, 12 ворожих диверсантів, що були закинуті в радянський тил [30 с. 56].

Представники органів НКВС залучалися підпільними партійними комітетами до організації розвідки і контррозвідки партизан. У Брестській області по узгодженню з підпільним обкомом партії командир оперативної групи М.П. Хохлов був призначений на посаду начальника особливого відділу південної партизанської зони [30 с.64]. Оперативні групи тільки НКДБ БРСР викрили 22 розвідувальні школи, 36 резидентур, і 6642 німецьких агентів [48 с.105].

У свою чергу представники радянських спецслужб створювали свою агентурну мережу. По інформації Білоруського штабу партизанського руху, тільки до літа 1944 р. в зоні їх відповідальності діяло 2400 резидентур на, які працювало по 7-8 агентів [25 с. 106]. Нацистська розвідка не зуміла нейтралізувати агентурну мережу партизан. Не знали німецькі розвідники і кількість представників розвідувальних формувань, що діяли на окупованій радянській території. Вже після закінчення війни начальник штабу «Валлі-3» – полковник Шмальшлегер писав, що у тилу гітлерівських військ діяло 13 тисяч розвідників. Хоча в одній Білорусії їх діяло набагато більше. Оцінюючи

ефективність розвідки партизан колишній нацистський контррозвідник признавав, що доля розвідувальних даних, про що інформували партизани, досягала з весни 1943 р. по кінець літа 1944 р. біля 80%. [22 с.291].

Таким чином, можна констатувати той факт, що органи державної безпеки надали суттєву допомогу партизанському руху, окремим з'єднанням і загонам в організації розвідки. В роки радянсько-німецької війни партизани порушували роботу транспортних магістралей, підривали автомашини, потяги, станції, нападали на аеродроми ворога. Робота диверсійних груп приводилась у відповідності з директивами органів НКДБ – НКВС. Одним із таких розпоряджень була директива НКБД СРСР №158 від 1 липня 1941 р., у якій було поставлене завдання приступити до диверсійно-терористичної діяльності в тилу німецьких військ. Важливим документом була Постанова ЦК ВКП(б) «Про організацію боротьби в тилу німецьких військ» від 18 липня 1941 р. у якій передбачалося «скласти нестерпні умови для німецьких інтервентів» [61 с.123].

В основі диверсійної діяльності органів державної безпеки була робота груп підричників на окупованій ворогом території. Маючи в своєму розпорядженні вибухівку, бійці спеціальних підрозділів просувалися до місць майбутніх акцій, які визначалися Центром з урахуванням рекомендацій командування Червоної Армії. При проведенні диверсійної роботи чекістські підрозділи використовували агентурну мережу, представники якої отримували завдання від оперативних працівників.

Одним із головних напрямків цієї роботи стали диверсії на транспортних комунікаціях, особливо на залізниці. При виконанні таких операцій використовувалися мінні пристрої – від мініатюрних магнітних мін до мін уповільненої дії (МУД), невитяжних мін (НМ) до потужних фугасів. Серед підричників були справжні аси своєї справи, які підривали від 10 до 20 ворожих потягів. Так, Е.А. Телегуєв підірвав 20 потягів, П.С. Лісіцин 19 потягів, Г.В. Майський 18 потягів, Е.Б. Соломон 17 - потягів [61 с. 223]. Виходячи з досвіду бойових дій було встановлено, що кожний підрив колії і послідуєча аварія потягу затримують рух на 10-12 годин. Щоб закрити колію на добу було потрібно було здійснити 2-3 диверсії за цей період.

Для оборони шляхів німецьке командування на окупованій території СРСР тримало від 1 до 10 батальйонів військ на 100 км шляхів. Витрати великих сил на охорону не давало можливостей окупантам проводити систематичні військові операції проти партизан [48 с. 112].

Партизани не припиняли операцій навіть тоді, коли закінчувався запас вибухівки. Тоді почали виплавляти вибухівку з авіаційних бомб та артилерійських снарядів. Таку технологію запропонував Г.А. Семенов. Використовуючи цю техніку мінери загону «Олімп» створили саморобну міну і підірвали потяг з 22 вагонами та 3 цистернами. У цей час місцеві партизани підірвали потяг, що пересувався по зустрічній колії [21 с. 30].

Таким чином, методи диверсій на залізниці були вироблені, що давало хороші результати. Це дозволяло перейти до масштабних диверсійних операцій, які вирішували стратегічні завдання війни. Перша така операція була проведена в Білорусі в 1943 р. і мала кодову назву «Граніт». У квітні 1943 р. 7 диверсійних груп вивели з ладу залізниці Мінськ – Барановичи та Мінськ – Бобруйськ, через місяць ці залізниці були знов паралізовані в результаті одночасного нападу 12 диверсійних груп, які були озброєнні ручними кулеметами [45 с.288].

14 червня 1943 р. начальник ЦШПГ К.П. Пономаренко видав цілком таємний наказ «Про партизанську «рейкову» війну на комунікаціях ворога» у наказі було постановлено завдання «знищити рейки на основних магістралях, запасних, допоміжних шляхах, знищити запасні рейки виключаючи для ворога можливість для ремонту та відновлення руху» [45 с.278].

«Рейкова війна» розпочалася в ніч на 3 серпня 1943 р. У цій операції приймали участь 167 партизанські бригади та окремих загонів, загальна чисельність яких досягала 95615 чоловік. По даним ЦШПР Білоруські, Орловські та Смоленські партизани з 3 серпня по 16 березня 1943 р. підірвали у ворожому тилу групи армії «Центр» біля 160 тисяч рейок [61 с. 234].

Таким чином, слід констатувати факт, що завдання з порушення шляхів сполучення партизанами і диверсійними групами чекістів були виконані.

Спецоперації партизан з метою фізичного усунення представників німецького командування та зрадників Батьківщини були одним із напрямів діяльності органів державної безпеки. На підставі звинувачень, що були винесені військовим злочинцям народними месниками при безпосередній участі ОМС БОП НКВС СРСР було проведено 87 актів відплати [19 с. 278].

Від рук чекістів постраждало 67 генералів вермахту, військ СС, великих діячів рейху. Серед них генерал-лейтенант Лансель – командир 121-ої піхотної дивізії, генерал Реннер – командир 174-ої піхотної дивізії, генерал лейтенант Борнеман – командир 442 дивізії особливого призначення, генерал-лейтенант Фон Вірту (18-та армія), генерал лейтенант Пешель – командир 6-ої авіа польової дивізії, генерал полковник Боддієн, контр-адмірал Беглер, обергрупенфюрер Шталлкер – начальник ейнзатугрупи «А», обергрупенфюрер СС Лутце – заступник Гітлера по керівництву СА, оберфюрери Беленберг та Функ, гауляйтер Білорусі Кубе та інші. п'ять генералів були взяті у полон і передані командуванню Червоної Армії [29 с. 48].

В українському місті Миколаєві діяла група на чолі з майором державної безпеки В.А. Лагіним. У групі налічувались 70 чоловік. Група займалася розвідкою та диверсіями. Їх бійцями було знищено 27 літаків, 2 ангара, 20 авіаційних двигунів, 18 автомашин. Група проводила диверсії на промислових об'єктах міста. В результаті зради Лагіна його товаришів було заарештовано та страчено. Посмертно йому було присвоєно звання Героя Радянського Союзу [24, с. 240].

В окупованому Києві діяла розвідувально-диверсійна група від керівництвом лейтенанта держбезпеки Івана Кудрі («Максим»). На початку вересня 1941 р. група Кудрі здійснила вибух у військовій комендатурі та кінотеатрі, де проходив сеанс для німецьких солдат. Група добувала цінну інформацію про чисельність та дислокацію німецьких військ. Члени групи виявили розвідувальний центр Абверу. Завдяки цьому вдалося виявити та нейтралізувати понад 80 шпигунів, які були закинуті у радянський тил. Але Кудря з групою товаришів були заарештовані німцями за донесенням провокатора та були розстріляні [29 с.51].

В окупованій Одесі діяла група під командуванням капітана держбезпеки Володимира Молодцова. У складі групи було 10 оперативних працівників. Молодцову вдалося організувати 2 партизанських загони, які діяли із Одеських катакомб. Бійці групи неодноразово організовували диверсії на залізниці. Так, 8 листопада 1941 р. партизани підірвали ешелон «Люкс» в результаті чого загинули 200 німецьких чиновників. В жовтні 1941 р. підпільники організували вибух в румунській військовій комендатурі. В результаті терористичного акту загинуло 140 офіцерів та два генерала. Один із них був комендант міста генерал Глугояну. У листопаді бійці групи захопили начальника румунської поліції Іона Попова. В результаті зради П.Бойко (А.Федоровича), більшість підпільників було заарештовано румунськими окупантами. Молодцов за вироком румунського військово-польового суду був розстріляний 3 липня 1942 р. Посмертно йому було присвоєно звання Героя Радянського Союзу [29 с. 55].

Влітку 1942 р. оперативна група «Четверті» під командуванням А.Метьолкіна разом з партизанами загону «Алеся» та підпільниками білоруського містечка Клімовічі захопили резидента німецької розвідки у Могілевській області Фон Файта.

Однією з найгучніших була ліквідація гауляйтера Білорусі Вільгельма Кубе. За ним полювали чекістські партизанські загони С.А. Ваукшасова, П.Г. Лопатіна, Г.Ф.Золотаря, загін ГРУ Д.І. Каймаха. Але всі замаху були невдалі. Так 22 липня 1943 р. стався вибух в одному із театрів Мінська. Було вбито 70 і поранено 110 солдат та офіцерів ворога. На той час В. Кубе вже залишив театр. 6 вересня стався вибух в офіцерській їдальні у Мінську. Тоді загинуло 36 німецьких офіцерів. В. Кубе на банкет не з'явився [8 с.107]. Вдалий замах на гауляйтера Білорусі здійснила Олена Мозанік, Марія Осіпова і Надія Троян. Олена Мозанік змогла закласти міну в опочевальню до В.Кубе. 22 вересня 1943 р. гауляйтер загинув під час вибуху міни у спальні своєї квартири. Підпільниці встигли евакуюватися до розташування партизан [48 с.131].

У містах Рівне та Львов від партизанського загону «Переможці» під командуванням майора держбезпеки Д.М. Медведєва діяв розвідник і «ліквідатор» М.І. Кузнецов. У Рівному М.І. Кузнецов вів полювання на

гауляйтера України Е. Коха. Поряд з виконанням цього завдання радянський розвідник ліквідував оберфюрера СС, верховного суддю України А. Функа, міністерського радника фінансів Г. Геля, гітлерівського ката А. Вінтера.

Кузнєцовим було організоване викрадення командуючого каральною експедицією генерал-майора Фон Ельгена разом з документами, що були цілком таємні. Наляканий терористичними актами та активністю партизан, Е. Кох перебував у Східній Пруссії. У цей час серед окупантів висували на головну роль глави адміністрації Пауль Дергель. Під безпосереднім керівництвом Медведєва і Кузнєцова було розроблено план замаху на Даргеля. Цю операцію вдалося здійснити. Через кілька днів Рівенська газета «Волинь» опублікувала наступну інформацію «В понеділок 22 вересня, близько 13 годин 30 хвилин, по вулиці Шлос в Рівно були вбиті пострілами ззаду керівник головного відділу фінансів при рейхкомісаріаті України міністерський радник доктор Ганс Гель та касовий референт Вінтер. Ті, хто дав убивцям доручення діяли по політичним мотивам» [34 с.118].

Партизани дізналися, що стався збіг обставин. Міністерський радник Г. Гель прибув за кілька днів із Берліна та на запрошення Даргеля на кілька днів розташувався у його будинку на Шлоссштрассе. Сам Дергель у той день затримався у рейхскомісаріаті а Гель вийшов із будинку в його час [34 с. 122]. Але замах чекістів проти інших німецьких державних і партійних функціонерів були більш результативними.

В Одесі з червня 1943 р. діяла переправлена туди авіаційним шляхом група резидента четвертого управління НКБД УРСР Миколи Гефта – «Золотнікова». Використовуючи зв'язки з німецькими колоністами, Гефт влаштувався на роботу у будівельний нагляд німецької військово-морської бази в Одесі. Потім він став інженером суднобудівного заводу. Радянські агенти Гефта з жовтня 1943 по квітень 1944 р. організували 15 аварій на військових кораблях ВМС Німеччини. Його група також зірвала евакуацію цінного обладнання та примусовий вивіз 30 інженерів та 200 робітників. Резидентура Гефта збирала військово-стратегічну інформацію про німецько-радянські війська, агентуру ворожих спецслужб в окупованій Одесі [29 с.63].

Напередодні визволення Одеси група «Золотнікова» запобігла знищенню заводу, який хотіли підірвати відступаючі окупанти.

На початку серпня 1944 р. М. Гефт на чолі диверсійної групи «Авангард» був перекинуто на окуповані Німеччиною території західної України, Польщі, Чехословаччини. 25 серпня 1944 р. Гефт загинув у бою з ворогом. Посмертно він був нагороджений орденом Вітчизняної Війни 1 ступеня та медаллю «Партизану Вітчизняної Війни» 1 ступеня [29 с.64]. 31 січня 1944 р. розвідником НКДБ УРСР «Мельником» (Микола Порай-Кошиц) у Вінниці був здійснений вибух німецького складу з боєприпасами. В результаті диверсії загинули 100 німецьких солдат та офіцерів. Про цю акцію нарком держбезпеки 3 рангу С.Р. Савченко особисто доповів першому секретареві ЦК КП(б) України М.С.Хрущову [29 с.66].

13 жовтня 1944 р. в окупованій столиці Латвії місті Рига оперативною групою «Смерш» 2-го Прибалтійського фронту у складі 5 чекістів під керівництвом капітана Михайла Поспелова, захоплена картотека підрозділу абвера «Аберштелле-Остланд». Були знищені співробітники абверу, що охороняли її. Всю ніч чекісти відбивали атаки німецьких військ, доки у місто не ввійшли солдати Червоної Армії [5 с. 237]. В 1944 р. 4-м управлінням НКДБ УРСР було направлено для виконання диверсійно-розвідувальної діяльності 759 агентів в Польщу, 345 в Чехословаччину, 63 - в Румунію, 2 – в Угорщину, 4 - в Болгарію, 2 - в Австрію [29 с.76].

Органи держбезпеки приймали безпосередню участь у створенні штабу партизанського руху у Польщі. Про це свідчить доповідна працівників міжнародного відділу ЦК КППС від 7 березня 1944 року. Г. Димітрова, Д.З. Мануїльській, Л.С. Баранова про необхідність створення керівного органу польського руху опору: «у зв'язку з приближення Червоної Армії до кордону Польщі, створення широкого партизанського руху в Польщі, який буде керуватися з єдиного центру взаємодіючи з наступаючою Червоною Армією, вбачається особливо важливим. Центральний штаб може бути з моменту свого заснування сприяти руху в країні допомагаючи бойовим кадрам. Відомо, що в складі українських та білоруських партизанських загонів близько 1 тисячі

поляків; також в цих загонах відома чисельність командирів-поляків. Не менше 1000 поляків бажають воювати проти німецьких окупантів, можна знайти серед польської частини населення звільнених Червоною Армією районів Рівненської та Луцької областей УРСР. Крім того, зараз комісаром держбезпеки товаришем Жуковим підготовлено на території СРСР особливий десантно-штурмовий польський загін чисельністю близько 1000 чоловік. Всі ці люди, які були звільнені, безсумнівно допоможуть там справі широкого розгортання партизанського руху... Але, враховуючи відсутність у Польських товаришів досвіду керівництва партизанською боротьбою в великих масштабах, ми вважаємо доцільним виділити їм у допомогу групу радянських військових робітників, які пройшли школу партизанської боротьби [58 с.35].

28 квітня 1944 р. вийшла постанова ЦК КП(б)У про надання допомоги Штабу партизанського руху Польщі. У цьому документі мова йшла про наступне:

«1. Утвердити список робітників українського штабу, які будуть направлені для роботи в польський штаб партизанського руху;

2. Зобов'язати товариша Строкача:

а) виділити польському штабу партизанського руху радіостанцію «РАФ» на автомобілі – 1, приймач типу «КВ» - 1, приймач типу «УСЗС» - 2, передатчик типу «Джек» - 2, зарядний агрегат «Л-3» - 1, приемо-передаточних рацій типу «РПО-4» - 5, прийо-передаточних рацій типу «Північ» - 10;

б) підібрати та направити в розпорядження начальника Польського штабу партизанського руху 4-х чоловік радистів-операторів;

в) для організації і налагодження зв'язку радіо вузла тимчасово командирувати у польській штаб партизанського руху начальника відділу зв'язку Українського штабу товариша Косовського Е.М. та заступника начальника шифровідділу товариша Шихмана І.С.» [53 с. 146].

1 травня 1944 р. секретар ЦК КП(б)У УРСР М.С. Хрущов направив листа у ЦК КПРС для Д. Демітрова і Д.З. Мануїльського у якому інформував про наступні заходи для підтримки партизанського руху в Польщі: «...На підставі рішення ЦК ВКП(б) передані польському штабу партизанського руху перша

партизанська бригада ім. Костюшко, друга партизанська бригада «Грюнвальд», бригада ім. Ванди Василевської під командуванням Шелеста та партизанський загін під командуванням Луцевича.

Рішенням ЦК КП(б)У в розпорядження Польського штабу партизанського руху виділена група робітників українського штабу партизанського руху у складі 20 чоловік і командирований начальник відділу зв'язку товариш Касовський для надання допомоги в організації налаштуванні зв'язку радіовузла Польського штабу партизанського руху. В числі: начальник технічного відділу підполковник Кондрашов, командир партизанського загону майор Даньшин, спеціалісти-радисти, шифрувальники, оперативні робітники. Рішенням ЦК КП(б)У представлено у школі особливого призначення українського штабу партизанського руху 50 місць для підготовки радистів і 350 місць для підготовки інструкторів-мінерів, в тому числі для поляків, угорців, чехів, словаків... За повідомленням Рівненського обкому КП(б)У, для польського штабу партизанського руху підібрані і відведені необхідні приміщення [53 с. 149].

12 травня 1944 р. український штаб партизанського руху передав своїм польським товаришам під їх підпорядкування партизанські підрозділи і військову техніку, про що свідчать наступні рядки акту: «12 травня 1944 р. складений даний акт в тому, що на основі рішення ЦК КП(б)У від 3.4.44.р та рішення ЦК КП(б)У від 8.4.44р. начальником Українського штабу партизанського руху - комісар держбезпеки тов. Строкач склав, а заступник начальника польського штабу партизанського руху тов. Притичний прийняв до постійного оперативного підпорядкування Польського штабу партизанського руху організовані і діючі на території УРСР та Польщі польські партизанські загони з озброєнням та засобами зв'язку...» [53 с.149].

Таким чином, можна стверджувати, що керівні органи партизанського руху та представники органів НКВС – НКБД провели роботу стосовно організації партизанського руху на території Польщі.

Велике значення під час проведення партизанської війни було контррозвідувальне забезпечення руху народних месників. Головна ціль - захист партизан від підривної діяльності спецслужб ворога.

Сам термін "контррозвідувальне" забезпечення, на думку дослідника В.М.Адріанова означає наступне: «своєчасне отримання інформації про задуми та плани гітлерівців, направлених на підрив партизанського руху; виявлення тих, хто проник в ряди партизан агентів спецслужб окупантів; припинення підривної діяльності проти партизан; проведення разом з командуванням партизанських формувань встановленого режиму, який забезпечить безпеку збереження таємниці партизан і буде запобігати витoku секретних даних до противника; ретельна перевірка нових осіб, які приймаються в партизанські загони; виявлення причин та умов, які знижують боєздатність партизан та ефективність бойових операцій, що проводяться; забезпечення особистої безпеки керівництва партизанських формувань; участь в заходах з дезінформації противника, знищення його каральних сил, ліквідація фальшивих партизанських загонів; боротьба з особами, які своїми діями компрометують партизанський рух, виконання спеціальних завдань "Центру" [1 с. 102].

Для забезпечення цих форм боротьби застосовувалися такі методи, як агентурна робота в спецслужбах ворога, захоплення співробітників, агентів та документів спецслужб ворога; оперативний пошук агентури Німеччини у партизанських формуваннях; фізична ліквідація нацистських військових злочинців та зрадників Батьківщини. Перебуваючи у партизанських формуваннях радянські чекісти особливу увагу приділяли проведенню контррозвідувальних заходів, які сприяли виявленню агентів ворога. Тільки на Україні по інформації розвідувального відділу українського штабу партизанського руху, партизанська контррозвідка виявила шпигунів, зрадників та посібників ворога – 9883 чоловіка, із них тільки агентів гестапо - 1998 чоловік [3 с.143].

З метою боротьби з агентурою ворога в партизанських загонах органи держбезпеки з січня 1942 р. створювали оперативно-чекістські групи. Вони готувалися при центральному апараті НКВС та територіальних органах

безпеки. Оперативно-чекістські групи виконували функції особливих відділів, які діяли у підрозділах діючої армії.

В документах Центрального і територіального штабів партизанського руху особливо підкреслювалося, що «створені оперативно-чекістські відділення при партизанських загонів повністю себе виправдали та надали значну допомогу по огороженню та захисту партизанських загонів від німецької агентури, зрадників Батьківщини [39 с.141].

Не завжди керівники партизанських з'єднань розуміли правовий статус та повноваження оперативно-чекістських груп. Керівництво штабів партизанського руху та НКВС постійно роз'яснювало командирам партизанських загонів, що ці групи діють на правах особливих відділів НКВС і, що керівництво ними здійснюється управлінням НКВС та представниками ЦШПР. Призначення та зняття посад оперативних працівників можливо лише тільки начальниками управлінь НКВС чи начальниками оперативно-чекістських відділів, що діяли в районах відповідальності партизанських загонів.

Велику роботу проводили органи контррозвідки по виявленню і захопленню співробітників спеціальних служб ворога. Так, у місті Борисів бургомістром служив у німців агент-партизан «Дядько Коля» справжнє його прізвище було П.Ф. Парабкович. З його допомогою було захоплено високоповажного представника військової розвідки Німеччини Нівеллінгера [46 с.109]. Наприкінці грудня 1943 р. контррозвідувальними органами була проведена в районі Пекова операція по захопленню співробітників відділу 304-ої зондеркоманди гітлерівців, які вели роботу з метою просунення своєї агентури у партизанські загони [48 с.142].

При проведенні оперативного пошуку чекісти звертали увагу на ознаки, які демаскували легенду прикриття ворожого агента, чи на обставини його прибуття у партизанський загін.

Особливу занепокоєність у представників органів партизанської контррозвідки викликали ознаки, які свідчили про розголошення інформації про дії народних месників, їх чисельний склад, місце дислокації, плани бойової

діяльності. До цих ознак можна віднести такі ознаки, як крадіжка секретних документів, арешти ворогом партизанської агентури, зриви бойових операцій, удари німців по розташуванню партизанських баз, проведення ворогом ефективних каральних заходів, активізація розвідувальної діяльності німецьких військ та їх спеціальних служб.

Наприкінці 1943 р. оперативною групою співробітників держбезпеки «Іскра» виявила та розкрила мережі німецької розвідки із 13 агентів, яка перебувала у партизанському загоні в районі Бреста. У партизанському з'єднанні під командуванням Д.К.Ніколайчика партизанська контррозвідка розкрила групу шпигунів, яка проходила підготовку у розвідувальній школі м. Бутзіу в Німеччині.

Вже у грудні 1941 р. у період контрнаступу Червоної Армії, керівництво органів держбезпеки рекомендувало своїм оперативним працівникам при вступі на визволену територію встановлювати зв'язок з партизанськими загонами з метою «виявлення зрадників, провокаторів, які були на службі у німецьких окупаційних властей, таких, які прияли їм у проведенні антирадянських дій і переслідуванні партійно-радянського активу та чесних радянських громадян» [39 с.160].

Наприклад, особливий відділ партизанської бригади під командуванням А.Г.Кондратюка, якій діяв у Вінницькій області, при з'єднанні з частинами Червоної Армії передали в органи СМЕРШ та УНКДБ по Вінницькій області установочну інформацію на 17 шпигунів гестапо та жандармерії. Радянські органи були також проінформовані про 12 агентів СД із числа військовополонених, які закінчили спецшколу у Верповиці і були закинуті в тил Червоної Армії з метою проникнення в її ряди [24 с.161]. Агенти радянських спецслужб займалися антифашистською агітацією серед військовослужбовців ворожої армії, особливо її національних формувань. Агенти розповсюджували антифашистські листівки, звернення Радінформбюро, своєчасно отримували інформацію про морально-психологічний стан ворожих формувань. При встановленні особливого контакту співробітники держбезпеки агітували солдат та офіцерів цих підрозділів перейти на радянську сторону. Так,

у Гдовському районі Ленінградської області в 1943 р. підпільною організацією під керівництвом А.Д. Антонової вдалося переконати перейти на радянську сторону цілий підрозділ німецьких спец служб [46 с. 114].

Звертає на себе увагу той факт, що начальник Головного управління контррозвідки СМЕРШ В.С. Абакумов не вітав такі переходи представників ворожої сторони. 20 серпня 1943 р. він написав начальнику Центрального штабу партизанського руху П.К. Пономаренко документ наступного змісту: «...боротьба з агентурою ворога... довірена органам контррозвідки СМЕРШ. Не дивлячись на це, має місце ряд випадків, коли розкриті і ті хто з'явився з повинною в партизанські загони шпигуни, диверсанти, терористи, учасники так названої "російської визвольної армії" та інших формувань, створених німцями, які доправляються на нашу сторону без відома органів контррозвідки СМЕРШ, допитуються робітниками штабів партизанського руху, які не є досвідченими в розслідуваннях по таким справам, документи, які доставляються з партизанських загонів і складені при допитах розкритих шпигунів протоколи розмножуються і разом з повідомленнями розсилаються за різним адресам, в результаті чого деякі важливі оперативні заходи стають доступними до великого кола осіб...» [48 с.150].

У той же час П.К. Пономаренко різко відповів на лист керівника СМЕРШу наступним чином: «... ми вважаємо за необхідне надалі полонених агентів ворога і матеріали, які тільки є цікавими для нашого управління, передавати вам. А тому нас вкрай дивують претензії, викладені в Вашому листі, з якими в принциповому відношенні не можливо погодитися. Те, що органи контррозвідки, як Ви кажете, покладена боротьба з агентурою ворога, який проникає в партизанські загони, то ми це тільки вітаємо, хоча чуємо про це вперше.

Виникає інше питання: чому з часу організації СМЕРШ ніхто з робітників цього управління не казав про те, як вони збираються і, що планують зробити, щоб організувати роботу та розгорнути боротьбу з агентурою ворога, чому не проведений ні один захід, а в партизанських загонах немає ні одного вашого робітника? Ви, як це видно з листа, вважаєте, що

керівні органи партизанського руху не можуть без відома органів контррозвідки СМЕРШ вирішувати питання та здійснювати в необхідних випадках доставку з тилу ворога захоплених партизанами агентів ворога та допитувати їх. Логічно виходить, що командири і комісари партизанських загонів та бригад також повинні в таких випадках бути позбавлені права допиту захоплених та розкритих партизанами агентів ворога, ці ваші претензії просто дивують, вони ставлять у безглузде становище керівні органи партизанського руху та протидіють здоровому глузду... Ми отримуємо від відповідних органів чи мало інформації, яка нас цікавить, наприклад, 4-е управління НКДБ СРСР кожного дня інформує нас і подає нам матеріали, які представляють великий інтерес для партизанського руху. А від Вас, повторюю ми не отримали жодного матеріалу [48 с.151].

Всі вищенаведені документи свідчать, що В.С. Абакумов хотів підпорядкувати СМЕРШ не тільки партизанську контррозвідку, але й 4 управління НКДБ. Але, не зважаючи на певні недоліки та труднощі, участь органів держбезпеки у партизанському русі була активною, що у повній мірі сприяло перемозі над німецько-фашистськими загарбниками.

Підводячи підсумки вивчення питання «основні напрямки участі органів НКВС-НКДБ СРСР у партизанському русі» можна прийти до наступних висновків.

Основні напрямки участі органів держбезпеки у русі народних месників включали до себе наступні напрямки: розвідка, диверсійна війна, бойові операції, контррозвідувальне забезпечення партизанських формувань. Розвідувальні органи народних месників включали до себе розвідувальний апарат, військову та агентурну розвідку, зв'язківців, засоби радіозв'язку та авіазв'язку. Центральним органом розвідки був розвідувальний відділ ЦШПР. Він керував діяльністю розвідувальних відділів республіканських та обласних штабів.

19 квітня 1943 р. НКО СРСР видав наказ "про покращення розвідувальної роботи партизанських загонів", у якому було поставлене завдання про посилення розвідки, виходячи із зацікавлень Червоної Армії. При цьому

народні месники повинні були робити ставку на агентуру, яка діяла в містах де було велике накопичення військ ворога.

Виконуючи цей наказ, розвідувальні органи Білорусі з квітня 1943 р. до травня 1944 р. довели чисельність агентів з 2 до 18 тисяч чоловік. Розвідувальна мережа, яка підпорядковувалась Українському штабу партизанського руху, налічувала 3600 чоловік. Спеціальні розвідувальні групи, що були організовані партизанським з'єднанням А.М. Сабурова, С.Ф. Малікова, А.М. Грабчака, В.А. Беглій, І.А. Хитриченко, А.Ф. Федорова мали своїх агентів на 21 об'єкті в тому числі у Києві, Житомирі, Рівно, Ніжені, Конотопі, Фастові, Ворожбі та інших населених пунктах.

Важливу роль в організації агентурної розвідки зіграли оперативні групи органів державної безпеки. Оперативні групи НКДБ Білорусі викрили 22 розвідувальних школи ворога, 36 резидентур, 6642 німецьких агентів.

У свою чергу представники радянських спецслужб створювали свою агентурну мережу по інформації Білоруського штабу партизанського руху, тільки влітку 1944 р. в зоні їх відповідальності діяло 2400 резидентур, на які працювало у середньому 7-8 агентів.

Важливим аспектом діяльності партизанських з'єднань була диверсійна робота. Ця діяльність проходила у відповідності з директивою НКДБ СРСР №158 від 1 липня 1941 р., у якій було поставлено завдання приступити до диверсійно-терористичної діяльності в тилу німецьких військ. Одним із головних напрямів цієї роботи стали диверсії на транспортних комунікаціях, особливо на залізниці. Серед партизан-підричників були справжні аси своєї справи, які підривали від 10 до 20 ворожих потягів. Так, Е.А.Телегуев підірвав 20 потягів, Г.В.Майський – 18 потягів, Е.Б. Соломон - 17 потягів.

14 червня 1943 р. начальник Центрального штабу партизанського руху К.П. Пономаєнко видав наказ про «Рейкову війну». По даним Центрального штабу білоруські, орловські та смоленські партизани з 3 серпня по 16 вересня 1943 р. підірвали в тилу Німецької групи армій «Центр» біля 160 тисяч рейок. Ці дії уповільнили рух ворожих ешелонів, які займалися постачанням на фронт живої сили, військової техніки, боєприпасів, палива.

Спецгрупи партизан займалися фізичним усуненням представників німецького командування, чинів СС, зрадників Батьківщини. Так, при безпосередній участі бійців окремої мотострілецької бригади особливого призначення НКВС СРСР було проведено 87 актів відплати. Від рук чекістів постраждало 67 генералів вермахту, офіцерів військ СС, державних та партійних діячів рейху.

Група диверсантів діяли в багатьох населених пунктах на окупованій території. Але серед них слід виділити діяльність партизанського загону «Переможці» під командуванням майора держбезпеки Д.М. Медведєва. Цей загін діяв біля м. Рівне. У загоні Д.М. Медведєва перебував і відомий радянський розвідник М.І.Кузнецов, який провів цілу низку успішних ліквідацій представників німецького командування та військової адміністрації.

Коли війська Червоної Армії в результаті наступу підійшли до державного кордону СРСР, штаби партизанського руху та органи держбезпеки розпочали підготовку до дій на території країн Східної Європи. В 1944 р. тільки 4-м управлінням НКВД УРСР направили для виконання диверсійно-розвідувальної діяльності 759 агентів до Польщі, 345 агентів до Чехословаччини, 63 агента до Румунії, 2 агента до Угорщини, 4 агента до Болгарії, 2 агента до Австрії. Органи держбезпеки приймали безпосередню участь у створенні Штабу партизанського руху у Польщі та діяли у складі польських загонів народних месників.

Велике значення під час проведення партизанської війни приділялося контррозвідувальному забезпеченню руху народних месників. Головна ціль такої діяльності полягала у захисті партизан від підривної діяльності спецслужб Німеччини. Тільки на Україні партизанська контррозвідка виявила 9883 шпигуна, зрадника, та посібника ворога та 1998 агентів гестапо.

З метою боротьби з агентурою ворога, в партизанських загонах органи держбезпеки з січня 1942 р. створювали оперативно-чекістські групи. Ці групи виконували функції особливих відділів, які діяли і підрозділах діючої армії. Робота органів держбезпеки сприяла посиленню ефективності дій партизанських з'єднань в роки радянсько-німецької війни.

РОЗДІЛ 5

НЕГАТИВНІ РИСИ В ДІЯЛЬНОСТІ РУХУ ОПОРУ НА ОКУПОВАНІЙ ТЕРИТОРІЇ УКРАЇНИ

У повсякденному житті та побуті червоні партизани не були взірцем моральності та прикладом примірної поведінки. Досить часто їх діяльність була пов'язана із мародерством, грабунками, насильством, п'янством та статевою розпущеністю. Про такі випадки добре знало, як партійне керівництво, так і командування партизанським рухом. На нараді яка була проведена 29 травня 1943 року представниками ЦК КП(б)У та УШПР командирами партизанських загонів були надані конкретні інструкції: «Командуванню з'єднань на корені присікати прояви всякого роду мародерства і грубого насильства над мирними жителями, залучаючи винних до суворої відповідальності, аж до розстрілу» [57, с.235]. Але такі вказівки досить часто залишалися тільки на словах. Під видом заготівлі продовольства та теплою одягу для бійців своїх загонів партизани часто конфісковували у населення годинники, браслети, черевики, патрони, жіночі хустки, білизну, коштовності та інше. Досить часто метою мародерства був самогон та інші алкогольні напої [14, с. 404].

Слід зазначити, що постачання горілчаних виробів у партизанські загоони було одним із напрямків державної політики. Постановою РНК СРСР від 15 грудня 1942 року окремим наркоматом було надано розпорядження надати для потреб УШПР в грудні 1942 року 250 літрів горілки, а у першому кварталі 1943 року ще додатково 750 літрів із рівномірним розподіленням по місцях [4, с. 315].

В партизанських загонах України алкогольні напої вживали фактично весь особовий склад, від рядового бійця до командира з'єднання. Так командир розвідувальної бригади А. Бринський у своїх спогадах свідчив, що під час переговорів із С. Ковпаком наприкінці лютого 1943 року зі своєї сторони він виставив бідон спирту з нагоди дня народження Руднева [6, с. 62]. Керівництво НКВС УРСР не однократно інформувалося про поведінку С. Ковпака. За свідченням агента «Кармен» у лютому 1943 року Ковпака всі боялися. Тому, що він напідпитку міг кого завгодно побити батою [14, с. 408]. Про

зловживання С. Ковпака алкогольними напоями стало відомо заступнику народного комісара внутрішніх справ УРСР Т. Строкачу. Він надіслав відповідну телеграму С. Ковпаку про недопущення п'янства. Але все залишилося на своїх місцях. За свідченням представника НКВС Я. Короткова який тимчасово перебував в Сумському партизанському загоні, п'янки у партизан продовжувалися. За інформацією Я. Короткова заступник С. Ковпака по господарським питанням Павловський «ніколи не буває тверезим, самогон для командування готується під його керівництвом в господарській частині» [14, с. 412].

Восени 1943 року командування УШПР постійно отримувало інформацію про зловживання алкогольними напоями командирів діючих загонів НЕДБ СРСР – Віктором Карасьовим (загін «Олімп»), Миколою Прокопським (загін «Мисливці»), Дмитром Медведєвим (загін «Переможці») [14, с. 414]. Особливо потрібно відзначити постать чекіста Д. Медведєва. Письменник Теодор Гладков так представляв читачам постать відомого співробітника державної безпеки : «Медведєв дійсно одним своїм зовнішнім виглядом справляв досить сильне враження. В його присутності підтягувалися навіть дуже розпущеності люди. Ця суворість, однак, органічно поєднувалася у Медведєва з увагою до підлеглих» [13, с. 83]. Але із щоденника командира партизанського загону ім. Сталіна Чернігівсько-Волинського з'єднання Григорія Балицького можна побачити справжню постать Д. Медведєва. Зокрема, Г. Балицький про нього написав наступне: «15 жовтня 1943 року .... Сьогодні приїхав товариш Медведєв зі своєю свитою .... Майже цілий день пиячили в зв'язку з його приїздом. Горілка була його. У нас її немає» [14, с. 415]. Випадки п'янства траплялися під час рейду з'єднання С. Ковпака на території Західної України в 1943 році. Про це свідчить донесення розвідки УПА. Зокрема, вони інформували, що «партизани у кількості п'яти осіб зайшли до ресторану Івана Луцика у Мислові (Колутському районі Івано-Франківської області – Ю.М.), де обшукали присутніх й будівлю. Потім вони заказали пива та пили цей напій декілька раз. Хотіли заплатити господарці, але та не взяла грошей. Потім вони пішли» [9, с. 137-138].

Зловживання алкогольними напоями під час проведення розвідки змусили командира другої групи Сумського партизанського з'єднання П. Вершигору віддати наказ за №00117 від 17 серпня 1943 року наступного змісту: «... для уникнення різних явищ, пов'язаних із вживанням спиртних напоїв під час проведення розвідки наказую:

1. За зловживання алкогольних напоїв під час проведення розвідки та не на території табору винні будуть розстріляні на місці.
2. Спиртні напої дозволяється вживати тільки у таборі...» [9, с. 210].

Ще однією негативною рисою в діяльності партизанських загонах була схильність «народних месників» до грабунків, мародерства та бандитизму. Не маючи в тилу ворога достатньої кількості одежі, взуття, продуктів харчування, партизани займалися їх реквізицією у місцевого населення. Такі дії командування партизанських загонів називало «господарчими операціями». Такий аспект діяльності партизан свою агентурну мережу став відомий вищому керівництву держави. Зокрема нарком внутрішніх справ СРСР Л. Берія 23 січня 1943 року інформував начальника Центрального штабу партизанського руху (ЦШПР) П. Пономаренко про наступне « Особливий склад 12-го батальйону Сабурова займається розгулом, п'янством, тероризує та грабує місцеве населення» [4, с. 362].

У представленому вище документі мова йшла про з'єднання Героя Радянського Союзу Олександра Сабурова, яке серед інших партизанських формувань відрізнялось високим рівнем бойової підготовки. Але про дії загону О. Сабурова було також відомо вищому партійному керівництву України. 27 січня 1943 року представник ЦК КП(б)У Сиромолотний направив лист начальнику УШПР Т. Строкачу у якому інформував, що загін Сабурова схожий на банду, тому що мародерству «не має обмежень» [62, с. 143].

Аналогічно ситуація відбувалась і в Сумському партизанському з'єднанні під командуванням С. Ковпака. Про це свідчить радіограма Загорського 16 квітня 1943 року начальнику УШПР Т. Строкачу наступного змісту:

«Партійно-політичної роботи в загоні та серед населення немає. За короткий час вбито багато партизан, які добували собі трофеї з метою власного збагачення» [62, с. 145].

Випадки мародерства зустрічалися і в інших партизанських загонах. Зокрема, начальник УШПР Т. Строкач у радіограмі від 15 липня 1943 року наказував командуванню Полтавського партизанського з'єднання припинити випадки мародерства населення та розстрілу невинних [62, с. 153]. Грабунки місцевого населення не припинялися після вступу партизанських загонів на територію Західної України. Про це свідчить інформація підпільника ОУН під псевдонімом «Скала» своєму командуванню від 8 квітня 1944 року. У своєму донесенні «Скала» аналізує діяльність червоних партизан в Жовковському районі Львівської області. Він акцентує увагу на наступному: «...вони вриваються в хати і вимагають горілки.... якщо горілки немає, вони забирають буквально всю одягу, навіть дитячу. Із їжі беруть хліб, масло, яйця і цукор ...Готового і соління не беруть, бо думають, що воно може бути отруєне» [62, с. 178].

Аналіз вищенаведених фактів свідчить про те, що своїми протиправними і злочинними червоні партизани діями не могли отримати відповідної підтримки. Ще однією негативною сторінкою в діяльності партизанського руху була наявність у середовищі «народних месників» та їх командування так званого інституту «фронтових дружин», або коханок. Була коханка і у командира Сумського партизанського з'єднання С. Ковпака. Комісар з'єднання Руднев під час Карпатського рейду відзначив у своєму щоденнику, що С. Ковпак «співає, ходить до баби, такий же дурці як і сам, спати» [14, с. 424].

Аналогічна ситуація повторювалась і в з'єднанні Сабурова. Лектор-пропагандист ЦК КП(б)У К. Дубіна інформував першого секретаря ЦК КП(б)У С. Хрущова про те, що у Сабурова кожний командир загону, за зразком командира з'єднання і комісара мають «дружин» і всі про це знають [14, с. 425]. Досить часто «службові романи», або випадкові статеві відносини приводили до зараження партизан венеричними захворюваннями. А. Федоров інформував командування ЦШПР, що у розвідувальній бригаді А. Бринського командний

склад загонів хворіє венеричними захворюваннями. А заміжня партизанка Євдокія Кузніцова, яка заразила п'ятьох командирів, була розстріляна, як «зрадник Батьківщині» [14, с. 428]. Розвідка ОУН у лютому 1944 року інформувала своє командування, що у партизанському з'єднанні О. Федорова «...у кожного командира, комісара, або лейтенанта є при собі або дружина, або коханка з якою вони сплять. Майже кожна з них вагітна» [14, с. 428].

Рядові бійці партизанських загонів, не маючи можливості утримувати дружин і коханок, здійснювали насилля над жіночим населенням під час «господарських операцій» та рейдів по тилах ворога. Командування УШПР було інформовано про таку поведінку своїх підлеглих, але заходів щодо їх припинення не приймало.

Ще одна негативна риса в історії діяльності партизанського руху була пов'язана із чисельними конфліктами. Перш за все виникали конфлікти між партизанськими загонами різного підпорядкування. Одні загони підпорядковувалися УШПР, а інші структурам НКВС-НКДБ. З кінця 1942 року групи НКВС-НКДБ, які діяли на базі партизанських загонів УШПР, по загальним питанням підпорядковувалися командуванню загонів УШПР, але вели себе достатньо автономно. Виникали конфлікти між командуванням УШПР та командирами партизанських з'єднань. Так, коли С. Ковпак отримав інформацію про нагородження орденами медалями партизанських командирів та співробітників УШПР на початку 1943 року він написав листа Т. Строкачу, у якому звинуватив останнього у тому, що він не нагородив Руднева. У відповідь Строкач та М. Хрущов ініціювали виклик Ковпака до Москви із подальшою метою зняти його з посади командира партизанського з'єднання, для цього вони додатково отримали серед своїх представників у Сумському з'єднанні компрометуючий матеріал на С. Ковпака. Але останній відмовився їхати до Москви, бо рахував це рішення, як недоцільне [14, с. 448]. Фактично самовольство С. Ковпака дало йому можливість залишитися на посаді.

Була у сталінського керівництва компрометуюча інформація і на самого Т. Строкача. Зокрема у жовтні 1943 року від наркоматів він отримав п'ять пар золотих годинників для командирів партизанських з'єднань. Але ці годинники

він залишив собі та підлеглим, штабним працівникам. Крім того, Строкач кошти, які були на балансі УШПР, зробив ремонт у 3-х своїх московських квартирах на загальну суму 11 тис рублів [14, с. 453].

Аналіз вищенаведеного матеріалу свідчить про те, що керівництво партизанського руху України наживалося в ході своєї роботи, використовуючи державні кошти та нагороди для власних потреб.

ВИСНОВКИ

До 1933 року у військову стратегію Червоної Армії втілювалася ідея про значну роль партизанського руху у майбутній війні. У відповідності з цієї доктриною велася підготовка до партизанської війни. Майбутні народні месники проходили підготовку у соціальних школах та навчальних пунктах. Починаючи з 1931 року у прикордонних районах СРСР стали готуватися таємні склади зі зброєю, вибухівкою, продовольством для партизан. Але наприкінці 30-х років ХХ століття змінилася військова доктрина Червоної Армії, яка вже не передбачала війни на власній території. Відповідно, в 1937-1938 рр. була ліквідована система підготовки партизанських кадрів. Були також знищені таємні склади, які готувалися як база для майбутньої боротьби в тилу ворожих військ. Слід відзначити, що напад Німеччини на СРСР 22 червня 1941 року змусив сталінське керівництво знову повернутися до питання організації партизанського руху. У директиві РНК і ЦК ВКП(б) від 29 червня 1941 року «Партійним і радянським організаціям прифронтових областей» місцевим органам влади і комітетам партії було наказано негайно створювати партизанські загони і диверсійні групи для боротьби з ворогом. З липня 1941 р. ця директива була оприлюднена І. Сталіним в зверненні до радянського народу. 18 липня 1941 року вийшла постанова ЦК ВКП(б) «Про організацію боротьби в тилу німецьких військ». На підставі цього документу формувалася нормативно-правова база партизанського руху. 20 липня 1941 року вийшов Указ Президіуму Верховної Ради СРСР про об'єднання Народного комісаріату внутрішніх справ (НКВС) з Народним Комісаріатом державної безпеки (НКДБ) в єдиний Народний комісаріат внутрішніх справ на чолі з Л.П. Берією. З метою протидії спеціальним службам Німеччини та організації розвідувально-диверсійної діяльності в тилу ворога, 5 липня 1941 року була створена Особлива група при наркоматі внутрішніх справ, яку очолив П.А. Судоплатов. З військових підрозділів Особливої групи були сформовані і заслані в тил німецьких військ перші чекістські партизанські загони Д. Медведєва, А. Флегонтова, В. Зуєнко, Я. Кумаченко. 25 серпня 1941 року наказом НКВС СРСР оперативні групи

місцевих органів державної безпеки були перетворені у 4-ті відділи НКВС-НКДБ прифронтових республік, країв, областей, які оперативно підпорядковувались Особливій групі при НКВС СРСР. З вересня 1941 р. у зв'язку з ускладненням завдань, що виникали у ході бойових дій з ворогом, Особлива група була реорганізована у 2-й відділ НКВС СРСР. Начальників відділу було залишено П. А. Судоплатова. У жовтні 1941 року військові підрозділи при Особливій групі НКВС були переформовані в ОМСБОП НКВС СРСР. 18 січня 1942 року для посилення розвідувально-диверсійної роботи в тилу ворога 2-й відділ НКВС СРСР був реорганізований у 4-те управління НКВС СРСР.

Таким чином, з липня 1941 року по січень 1942 року були створені були створені необхідні управлінські структури НКВС, які були спрямовані для проведення розвідувально-диверсійної та контррозвідувальної роботи в тилу ворога. Для координації дій загонів народних месників рішення Державного комітету оборони створювався Центральний штаб партизанського руху при Ставці Верховного Головнокомандування. Були також сформовані Український, Брянський, Західний, Калінінський, Ленінградський, Карело-Фінський штаби партизанського руху. Слід відзначити, що переважна більшість керівників штабів були кадровими працівниками НКВС. З самого початку війни представники органів державної безпеки активно включилися в партизанську боротьбу з ворогом в наступних напрямках: розвідка, диверсії, бойові операції, контррозвідувальне забезпечення дій партизанських формувань. 19 квітня 1943 року НКО СРСР видав наказ «про покращення розвідувальної роботи партизанських загонів». Виконуючи цей наказ розвідувальні органи Білорусії з квітня 1943 по травень 1944 р. довели чисельність агентів з 2 до 18 тисяч чоловік. Розвідувальна мережа, яка підпорядковувалась Українському штабу партизанському руху, налічувала 3600 чоловік. Спеціальні розвідувальні групи з'єднань А.М. Сабурова, С.Ф. Малікова, А.М. Грабчака, В.А. Бегми, І.А. Хитриченко, А.Ф. Федорова мали своїх агентів на 21 об'єкті, в тому числі в Києві, Житомирі, Рівно, Ніжині, Конотопі, Фастові, Ворожбі. Важливу роль в організації агентурної розвідки

зіграли оперативні групи органів державної безпеки. Так, оперативні групи НКДБ Білорусії викрили 22 розвідувальні школи ворога, 36 німецьких резидентур, 6642 ворожих агента. Важливим чинником діяльності партизанських з'єднань була диверсійна робота, яка проводилася на транспортних комунікаціях ворога. Найбільш масштабною операцією народних месників була «рейкова війна», яка зривала постачання ворожих армій на радянсько-німецькому фронті. З 3 серпня по 16 вересня 1943 року партизани підірвали в тилу групи армії «Центр» 160 тис рейок. Спеціальні партизанські підрозділи займалися фізичною ліквідацією представників німецького командування, окупаційних органів, зрадників Батьківщини. Так, бійці Окремої мотострілецької бригади особливого призначення НКВС СРСР провели 87 актів відплати. Від рук чекістів постраждало 76 генералів Вермахту, війська СС державних та партійних функціонерів рейху. Коли Червона Армія з боями наблизилась до державних кордонів СРСР, штаби партизанського руху розпочали підготовку до діям на території країн Східної Європи. В 1944 р. тільки 4-м управлінням НКДБ УРСР для виконання диверсійно-розвідувальної діяльності направлено 759 агентів у Польщу, 345 агентів до Чехословаччини, 63 – в Румунію, 2- до Угорщини, 4 агенти до Болгарії, а 2 агенти до Австрії. Органи державної безпеки прийняли участь у створенні Польського штабу партизанського руху. Співробітники держбезпеки діяли у складі польських загонів народних месників. Представники органів державної безпеки також займалися контррозвідувальним забезпеченням руху народних месників. Головна ціль такої діяльності полягала у захисті партизан від підривної діяльності спецслужб Німеччини. Тільки на Україні партизанська контррозвідка виявила 9883 шпигуна, зрадника, ворога та 1998 агента гестапо. З метою боротьби з агентурою ворога в партизанських загонах органи державної безпеки створювали оперативно-чекістські групи, які виконували функції особливих відділів, що діяли у підрозділах Червоної Армії. В цілому партизанському руху було притаманно багато негативних рис пов'язаних із мародерством, насильницькими діями по відношенню до населенню

окупованих територій України, п'янством, статевою розпущеністю, використанням матеріальних ресурсів та фінансів у власних цілях.

Таким чином, робота представників органів НКВС-НКДБ сприяла посиленню ефективності дії партизанських загонів і формувань в роки радянсько-німецької війни.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Амстронг Дж. Партизанская война: Стратегия и тактика. 1941 – 1943. Москва: Центрполиграф, 2007. 429 с.
2. Амстронг Дж. Советские партизаны: легенды и действительность.. Москва: Центрполиграф, 2007. 493 с.
3. Андрианов В.Н. Участие чекистов в партизанской борьбе в годы Великой Отечественной войны. Москва: ВКШ КГБ СССР, 1990. 115 с.
4. Білас І. Репресивно-каральна система в Україні 1917-1953. Суспільно-політичний та історико-правовий аналіз. Книга друга. Документи і матеріали. Київ: «Либідь»-«Військо України», 1994. 686 с.
5. Боярский В.И. Партизаны и армия. Москва: АСТ, 2001. 304с.
6. Брянський А. По ту сторону фронту. Воспоминания партизана. Москва: Военноиздательство, 1958. 510 с.
7. Вергасов И. З. Крымские тетради. Москва: Советская Россия, 1974. 114 с.
8. Верховин А.М. Самолеты летят к партизанам. Москва: Издательство политической литературы, 1966. 206 с.
9. Від Полісся до Карпат. Карпатський рейд Сумського партизанського з'єднання під командуванням С.А. Ковпака (червень-вересень 1943 р.): очима учасників, мовою документів/Упоряд. :А.В. Кентій, В.С. Лозитський. Київ: Парламентське видавництво, 2005. 304 с.
10. Вовк О.В. Червоний партизанський рух і органи НКВС - НКДБ (1941-1944) // Сумський історико-архівний журнал. 2010. № X-XI. С. 42-55.
11. Вронська Т., Лисенко О. Специфічні форми і методи боротьби радянських партизанів на території окупованої України // Сторінки воєнної історії України. Збірник наукових статей / В.А. Смолій (відп. ред.). 2010. №13. С. 185 – 201.
12. Гладков Т. Киз Л. Ковпак. Москва: Молодая гвардія, 1973. 286 с.

- 13.Гладков Т. Остаюсь чекістом! О Герое Советского Союза Д.Н. Медведева. Москва: Политиздам, 1989. 127 с.
- 14.Гогун А. Сталинские командос. Украинские партизанские формирования. 1941-1944. Москва: РОССПЭН, 2012. 527с.
- 15.Гогун А. Маловідомі сторінки радянського партизанського руху України в документах польського підпілля (1942 – 1944) // Український історичний журнал. 2006. № 3. С. 151 – 158.
- 16.Жуков Г.К. Воспоминания и размышления. Москва: Новости, 1969.658с.
- 17.Жученко И.Я., Савчук П.В. Поднимая партизан в атаку. Партруководство деятельностью партизанських формирований в годы Великой Отечественной войны.Киев: Политиздат Украины, 1984. 220 с.
- 18.Законодательство военного времени (с 22 июня по 22 июля 1941 гг.) /Ред. В.П. Усков. Москва: Юридическое издательство НКЮ СССР, 1941. 32 с.
- 19.Зевелев А.И. Курлат Ф.Л. Козицкий А.С. Ненависть спрессованная в тол. Москва: Мысль, 1991. 332 с.
- 20.Золотарь И.Ф. Записки десантника. Москва: Молодая гвардия, 1955. 168 с.
- 21.Ивлиев Е.А. Были огненных лет. Москва: ДОСААФ, 1983. 154 с.
- 22.Иоффе Э.Г. Абвер, полиция безопасности и СД, тайная полевая полиция, отдел « Иностранные армии – Восток » в западных областях СССР. Стратегия и тактика. 1939 – 1945. Минск: Харвест, 2008. 384 с.
- 23.Кентій А. Лозицький В. Радянські партизани 1941 – 1944 : світло і тіні. Київ: ПП Н. Брехуненко, 2010. 480 с.
- 24.Кентій А. Лозицький В. Війна без пощади і милосердя. Партизанський рух у тилу вермахту в Україні (1941 – 1944) Київ: Генеза, 2005. 408 с.
- 25.Киселев В.К. Партизанская разведка. Сентябрь1943 – июль 1944. Минск: БГУ, 1980. 128 с.
- 26.Клоков В.И. Действия партизан України на железнодорожных коммуникациях в тылу фашистських войск. 1941 – 1944. Киев: Наукова думка, 1984. 168 с.

- 27.Коваленко А. П. Солдаты невидимого фронта. Москва: МОФ « Победа», 1994. 416 с.
- 28.Коваль М.В. Основні риси бойових дій партизанів України (1941 – 1944 рр.). // Український історичний журнал. 1969. № 7. С. 32 – 40.
- 29.Колпакиди А. Ликвидаторы КГБ. Москва: « Эксмо», « Яуза», 2004. 576 с.
- 30.Коровин В.В. Советские органы государственной безопасности в годы Великой Отечественной войны. Москва: Госполитиздат, 1975. 396 с.
- 31.Корогод Б. Л. Корогод Г.І. Логвиненко М.І. Сумська область в роки Великої Вітчизняної війни. Суми: Козацький вал, 2003. 176 с.
- 32.Курас И.Ф. Кентий А. В. Штаб непокоренных (Украинский штаб партизанского движения в годы Великой Отечественной войны). Киев: Политиздат Украины, 1988. 268 с.
- 33.Кучер В.І. Партизанські краї і зони на Україні в роки Великої Вітчизняної війни (1941 – 1944). Київ: Наукова думка, 1974. 144 с.
- 34.Лукин А. Николай Кузнецов. Москва: Молодая гвардия, 1971. 224 с.
- 35.Маевская Н.К. Медицинская служба в партизанських отрядах. Київ: Наукова думка, 1985. 224 с.
- 36.Мальгин А.В. Партизанское движение Крыма и « татарський вопрос ». 1941 – 1944 гг. Симферополь: СОНАТ, 2009. 188 с.
- 37.Медведев Д. Н. Сильные духом. Киев: Политиздат Украины, 1980. 467 с.
- 38.Мищенко Г.П., Мигрин Г. П. Задачи особой важности (партизанская разведка: 1941 – 1944). Київ: Вища школа, 1985. 206 с.
- 39.Партизанское движение в годы Великой Отечественной войны. 1941 – 1945. Сборник документов и материалов / Гл. ред. А.П. Коваленко. Москва: ОЛМА – ПРЕСС, 1997. 446 с.
- 40.Партизанское движение в Крыму (1941 – 1942). Гос. архив в Автономной республике Крым. Симферополь: СОНАТ , 2006. 240 с.
- 41.Пинчук М. Советские партизаны: мифы и реальность. Вільня: Наша будячиння, 20014. 392 с.
- 42.Підготовка партизанських кадрів в Україні напередодні та у перші роки Великої Вітчизняної війни. // Матеріали наукової історико – краєзнавчої

- конференції присвяченої 60 – річчю визволення України від німецько – фашистських загарбників / Укл.: В.В. Турков, В.В. Шеліхова. Суми: СумДПУ імені А.С.Макаренка, 2004. с. 6 – 9.
43. Пограничные войска в годы Великой Отечественной войны 1941 – 1945. Сборник документов и материалов / Гл. ред. В.Н. Золотарев. Москва: Воениздат, 1968. 526 с.
44. Поляков В. Е. Партизанское движение в Крыму. 1941 – 1944 гг. Симферополь: ИТ « АРИАЛ », 2013. 488 с.
45. Пономаренко П. К. Всенародная борьба в тылу немецко – фашистских захватчиков 1941 – 1945. Москва: Наука, 1982. 536 с.
46. Попов А. Диверсанты Сталина. Деятельность органов Госбезопасности СССР на оккупированной советской территории в годы Великой Отечественной войны Москва: Яуза, 2004. 512 с.
47. Попов А. Ю Борьба с гитлеровской агентурой в партизанском движении // Военно – исторический архив. 2002. № 12 (36). С. 158 – 178.
48. Попов А. Ю. НКВД и партизанское движение. Москва: ОЛМА – ПРЕСС, 2003. 383 с.
49. Попов А.Ю. Соппротивление на окупированной советской территории (1941 – 1944 гг.). Москва: ООО « ТД Алгоритм », 2016. 304 с.
50. Прудников М.С. На линии огня. Москва: Советская Россия, 1989. 334 с.
51. Прудников М.С. Особое задание. Москва: молодая гвардия, 1986. 288 с.
52. Руденко Н.М. Партизанський командир (До 100 – річчя від дня народження О. Ф. Федорова) // Український історичний журнал. 2001. № 3. С. 143 – 148.
53. Русский архив: Великая Отечественная. СССР и Польша: 1941 – 1945. К истории военного союза. Документы и материалы. / Под общей ред. А.В. Золотарева. Т. 14. 3 (1). Москва: ТЕРРА, 1994. 492 с.
54. Сабуров А.И. Силы неисчислимые. Москва: Воениздат, 1967. 284 с.
55. Сергійчук В. Радянські партизана проти ОУН – УПА. Київ: Українська Видавнича Спілка, 2000. 200 с.
56. Слинько І. І. Підпілля і партизанський рух на Україні на завершальному етапі визволення: 1944 р. Київ: Наукова думка, 1970. 174 с.

57. Советская Украина в годы Великой Отечественной войны 1941-1945. Документы и материалы: В 3 т. Т. 2. Украинская ССР в период коренного перелома в ходе Великой Отечественной войны (13 ноября 1942 г.- конец 1943 г.). 1 сост. Д. Ф. Григорович. Киев: Наукова думка, 1980. 510 с.
58. СССР – Польша. Механизмы подчинения. 1944 – 1949. Сборник документов / Под. ред. Г.А. Бордюгова, Г.Ф. Матвеева, А.В. Пачковского. Москва: «АИРО – XX», 1995. 382 с.
59. Старинов И.Г. Ошибки партизанской войны // Малая война. Организация и тактика подразделений: хрестоматия / Сост. А.Е. Тарас. Минск: Харвест, 2003. С. 165 – 177.
60. Старинов И.Г. Записки диверсанта. Москва: Вымпел, 1997. 438 с.
61. Старинов И.Г. Мины замедленного действия. Москва: Вымпел, 1999. 286 с.
62. «Створювати нестерпні умови для ворога й усіх його спільників...» Червоні партизани України. 1941-1944: маловивчені сторінки історії. Документи і матеріали. // Ред кол.: О.Гогун, А. Кентій. Київ: Українське видавництво «Спілка», 2006. 430 с.
63. Строкач Т. А. Наш позывной – свобода. Киев: Советский писатель, 1964. 464 с.
64. Судоплатов П.А. Спецоперации. Лубянка и Кремль. 1930 – 1950 годы. Москва: ОЛМА – ПРЕСС, 1997. 688 с.
65. Сумская область в период Великой Отечественной войны 1941 – 1945: сборник документов и материалов / Ред. кол.: И.Я. Макухин, А.Ф. Казанцев, И.Т. Качан и др. Киев: Наукова думка, 1988. 437 с.
66. Україна партизанська. Партизанські формування та органи керівництва ними (1941 – 1945): науково – довідникове видання / Авт. упорядн.: О.В. Бажан, А.В. Кентій, В.С. Лозицький. Київ: Парламентське видавництво, 2001. 319 с.
67. Фрунзе М.В. Военная доктрина и Красная Армия // Избранные сочинения / Гл. ред. С. Хромов. Москва: Воениздат, 1977. С. 22 – 23.
68. Чайковський А.С. Невідома війна: (Партизанський рух в Україні 1941 – 1944 рр. мовою документів, очима істориків). Київ: Україна, 1994. 255 с.

69. Шаповал Ю. І., Пристайко В.В., Золотарьов В.А. ЧК – ГПУ – НКВД в Україні: особи, факти, документи. Київ: Абрис, 1997. 608 с.
70. Шевченко А. До питання про участь співробітників дорожніх відділів НКВС УРСР у партизанському русі в роки Великої Вітчизняної війни // З архівів ВУЧК – ГПУ – НКВД - КГБ. 2003. № 1 (20). С. 403 – 410.